

I S S N 1 3 9 2 - 7 3 7 X

Archivum Lithuanicum 19



KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO
VILNIAUS UNIVERSITETAS
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

ARCHIVUM *Lithuanicum* 19

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIUS 2017

Redaktorių kolegija / Editorial Board:

PROF. HABIL. DR. *Giedrius Subačius* (filologija / philology),
(vyriausiasis redaktorius / editor),

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO,
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Birutė Triškaitė* (filologija / philology),
(vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoja / associate editor),

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

HABIL. DR. *Ona Aleknavičienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Roma Bončkutė* (filologija / philology),
KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

PROF. DR. *Pietro U. Dini* (kalbotyra / linguistics),
UNIVERSITÀ DI PISA

PROF. HABIL. DR. *Jolanta Gelumbeckaitė* (kalbotyra / linguistics),
JOHANN WOLFGANG GOETHE-UNIVERSITÄT FRANKFURT AM MAIN

DR. *Reda Griškaitė* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DOC. DR. *Birutė Kabašinskaitė* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Bronius Maskuliūnas* (filologija / philology),
ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS

DOC. DR. *Jurgis Pakerys* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Rūta Petrauskaitė* (filologija / philology),
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS, KAUNAS

HABIL. DR. *Christiane Schiller* (kalbotyra / linguistics),
HUMBOLDT-UNIVERSITÄT ZU BERLIN

PROF. DR. *William R. Schmalstieg* (kalbotyra / linguistics),
PENNSYLVANIA STATE UNIVERSITY, UNIVERSITY COLLEGE

HABIL. DR. *Darius Staliūnas* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Mindaugas Šinkūnas* (kalbotyra / linguistics),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Aurelija Tamošiūnaitė* (filologija / philology),
JOHANNES GUTENBERG-UNIVERSITÄT MAINZ

DR. *Jurgita Venckienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

Turinys (Contents)

Straipsniai (Articles)

Jurgita Venckienė

Lietuviški XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios antkapių užrašai: santykis su bendrine kalba ○ 9

Jurgis Pakerys

Mažvydas ir Augustinas: *imk(it) ir skaityk(it)* ○ 39

Mindaugas Šinkūnas

Senųjų Biblijos vertimų lyginamųjų tyrimų automatizavimas ○ 57

Birutė Kabašinskaitė

Rašmuo <y> antrajame *Knygos nobažnystės* leidime ○ 99

Anna Helene Feulner

John Wilkins' *Essay* (1668) und die 'Londoner Bibel' ○ 113

Giedrius Subačius

Simono Daukanto *Didžiojo lenkų–lietuvių kalbų žodyno* rašymo laikas: 1852–1856, 1857–1858 m. ○ 137

Jurgita Venckienė

Juozapo Arnulfo Giedraičio *Naujas Įstatymas* (1816): santykis su *Evangelijų* leidimais XIX a. ○ 149

Olga Mastianica-Stankevič

Mečislovo Davainio-Silvestraičio dienoraštis: lietuvių inteligento saviraiškos Vilniuje liudininkas (1904–1912) ○ 171

Publikacijos (Publications)

Liucija Citavičiūtė

Iš Goethe's ir Schillerio archyvo Weimare: Abraamo Jakobo Penzelio, Johanno Wolfgango von Goethe's ir Martyno Liudviko Rėzos laišakai dėl lietuvių dainų rinkinio *Dainos oder Litthauische Volkslieder* (1825) ○ 197

Liucija Citavičiūtė

Iš Goethe's ir Schillerio archyvo Weimare: dvi Johanno Wolfgango von Goethe's recenzijos apie lietuvių dainų rinkinį *Dainos oder Litthauische Volkslieder* (1825) ○ 243

Jolanta Gelumbeckaitė

Abraomo Kulviečio ir Stanislovo Rapolionio biogramos XVI Magdeburgo centurijoje ○ 265

Domininkas Burba

Rankraštinis lenkų–lietuvių kalbų žodynelis Eustachijaus Tiškevičiaus dokumentų rinkinyje Vroclave ○ 281

Darius Staliūnas

1886 m. Zacharijaus Liackio traktatas apie lietuvių kalbą ○ 293

Recenzijos (Reviews)

Arūnas Sverdiolas

Recenzuojama: Dainora Pociūtė, *Nematomos tikrovės šviesa.*

Reformacijos Lietuvoje asmenybės ir idėjos, 2017 o 317

Vytautas Rinkevičius

Recenzuojama: Pietro U. Dini, „*ins undeudsche gebracht*“. *Sprachgebrauch*

und Übersetzungsverfahren im altpreußischen Kleinen Katechismus, 2014 o 325

Felix Thies

Review of: Virginija Vasiliauskienė, Kristina Rutkovska (eds.), Konstantinas Sirvydas,

Punktai sakymų nuo Advento iki Gavėnios = Konstanty Szyrwid, *Punkty Kazań od Adwentu do Postu*, Kritinis leidimas / Wydanie krytyczne, 2015; Virginija Vasiliauskienė,

Kristina Rutkovska (eds.), Konstantinas Sirvydas, *Punktai sakymų Gavėniai* =

Konstanty Szyrwid, *Punkty Kazań na Wielki Post*, Kritinis leidimas / Wydanie krytyczne,

2015; Virginija Vasiliauskienė, Kristina Rutkovska, *Konstantino Sirvydo Punktai sakymų* =

Punkty Kazań Konstantego Szyrwida, Teksto rengimo principai, rodyklės, šaltiniai /

Zasady edycji, indeksy, źródła, 2016 o 333

Robert Frost

Review of: Gina Kavaliūnaitė (ed.),

Samuelio Boguslavo Chylinskio Biblija 3. Chylinskio Biblijos istorijos šaltiniai, 2015 o 339

Roma Bončkutė

Recenzuojama: Domas Kaunas,

Kristijono Donelaičio atminties paveldas, Studija, 2016 o 349

Veronika Girininkaitė

Recenzuojama: Olga Mastianica, *Bajorija lietuvių tautiniame projekte*

(XIX a. pabaiga–XX a. pradžia), Monografija, 2016 o 363

Regina Venckutė

Recenzuojama: Birutė Vanagienė, *Šiaurės vakarų žemaičių žodynas.*

Ylakių, Lenkimų, Mosėdžio, Skuodo, Šačių apylinkių šnektos, 2014–2015 o 371

Diskusijos, apžvalgos, pastabos (Discussions, Surveys, Notes)

Veronika Girininkaitė

Laikraštis *Litwa* prenumeratoriaus akimis o 381

Vilma Zubaitienė

Mokslinė konferencija „Reformacija ir senoji Lietuvos raštija“ o 387

Ona Daukšienė

In memoriam: Eglė Patiejūnienė (1964–2017) o 393

Roma Bončkutė

In memoriam: Vytautas Vanagas (1930–2017) o 399

Jurgita Venckienė

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

Lietuviški XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios antkapių užrašai: santykis su bendrine kalba

XIX a. pabaigoje besiformuojančios lietuvių bendrinės kalbos (bk) normos per lietuvišką periodiką, pasaulietines ir religines knygas pradėjo pasiekti paprastą žmogų – valstietį ir miestietį. Vienas iš šaltinių, atskleidžiančių, kaip tos normos plito, koks buvo jų poveikis kalbai, galėtų būti antkapinių paminklų ir kryžių užrašai¹. Nors šių tekstų nėra daug išlikusių, nors jie trumpi ir anoniminiai², vis dėlto iš jų matyti, kada imta pripažinti besiformuojančios bk prestižiškumą ir pradėta į ją orientotis.

Suprantama, kad bk normos plito lėtai pirmiausia dėl žemo raštingumo lygio, kurį iš dalies lėmė lotyniškų raidžių draudimas. 1897 m. Rusijos imperijos gyventojų surašymo duomenimis, Kauno gubernijoje raštingų vyrų buvo 51,9 %, moterų – 24,9 %; Suvalkų gubernijos lietuviškose apskrityse raštingų vyrų – 76,6 %, moterų – 50,2 %³. Panašūs ir amžininkų liudijimai. Pavyzdžiui, kunigas Dominykas Tumėnas, dirbdamas Šaukėnuose, 1902-aisiais rašė, kad jo parapijoje 40 % žmonių neraštingi⁴. Vadinas, maždaug pusė gyventojų negalėjo patys raštu nurodyti antkapio gamintojui, ką ir kaip jame rašyti.

Bk poveikis žmonių kalbai galėjo būti stipresnis tose vietovėse, kur skaityta daugiau lietuviškos spaudos, t. y. kurias pasiekdavo didesnis lietuviškos spaudos kiekis, kitur – silpnesnis. Pagal tai, kiek spaudos buvo gabenama, platinama, laikoma, Lietuvos apskritis regionais yra suskirstęs Vytautas Merkys⁵. Pirmajam, pavadintam *pasienio regionu*, kur būta ypač daug spaudos gabentojų, Merkys skiria keturias pasienio apskritis – Telšių, Raseinių, Naumiesčio ir Vilkaviškio. Antrajam regionui

1 Caro valdžia draudė statyti kryžius su užrašais vietinėmis kalbomis laukuose, prie sodybų, miestų, miestelių, kaimų aikštėse ir kitur, bet kapinėse paminklų medžiagų ir statymo tvarkos nereglamentavo (Surdokaitė 2012, 42).

2 Subačius 1998a, 17.

3 Karčiauskienė 2002, 15.

4 Tumėnas 1902-04-12, 1r.

5 Merkys 1994, 202–203.

priklausytų vidinės Šiaulių, Panevėžio, Ukmergės ir Marijampolės apskritys, jose spaudos gabentojų buvo mažiau, tačiau gausu platintojų. Trečiajam regionui tektų vidinės Zarasų, Kauno ir Kalvarijos apskritys. Ketvirtasis regionas apimtų lietuviškas rytines ir pietines Švenčionių, Vilniaus, Trakų ir Seinų apskritis⁶. Pastarajame regione lietuviška spauda plito mažiausiai.

Antkapiai ir jų užrašai pastaruoju metu jau sulaukia tyrėjų dėmesio. Dvasininkų antkapių užrašų publikavo Vacys Milius⁷, jų paskelbta ir internete⁸. Tirtos ir Rytų Prūsijos lietuvių kapinės⁹. Giedrius Subačius yra publikavęs ir išanalizavęs trejų kapinių – Mosėdžio, Pavandenės ir Renavo – seniausius lietuviškus antkapių užrašus¹⁰, XIX–XXI a. dvasininkų antkapių užrašus publikavo, taip pat užrašų struktūrą ir kaitą XIX–XX a. aptarė Milius¹¹.

Šis tyrimas apima antkapių užrašus iš maždaug pirmojo (pasienio) Merkio išskirto regiono (Telšių, Raseinių, Naumiesčio ir Vilkaviškio apskričių), kur būta ypač daug spaudos gabentojų, tad ir spaudos kalbos įtaka asmeninei kalbai atrodo galėjusi būti ankstyvesnė ir stipresnė. Ši teritorija apima žemaičių (vakarinę dalį, maždaug iki Mažeikių, Vieکشnių, Nerimdaičių, Varnių, Tytuvėnų, Raseinių) ir pietinių vakarų aukštaičių (iki Vilkijos, Pilviškių, Vinkšnupių) patarnių plotus. Į tyrimą įtrauktos ir netoli buvusių apskričių ribų esančios kapinės.

Tyrimo objektas – 243 užrašai iš 51 kapinių ir bažnyčių šventorių: Eigirdžių, Lieplaukės, Luokės, Nerimdaičių, Nevarėnų, Pavandenės, Telšių, Varnių (Telšių r.); Aleksandrijos, Barstyčių, Kulų, Lenkimų, Mosėdžio, Šačių, Žemytės (Skuodo r.); Alsėdžių, Platelių (Plungės r.); Pikelių, Renavo, Tirkšlių, Židikų (Mažeikių r.); Akmenės (Akmenės r.); Darbėnų, Kretingos senųjų, Kartenos, Salantų¹² (Kretingos r.); Gargždų (Klaipėdos r.); Tytuvėnų (Kelmės r.); Tenenių (Šilalės r.); Ariogalos, Betygalos, Leščių, Nemakščių, Šiluvos, Raseinių, Viduklės (Raseinių r.); Pagramančio (Tauragės r.); Raudėnų (Šiaulių r.); Eržvilko, Seredžiaus, Veliuonos (Jurbarko r.); Gražiškių, Griškabūdžio, Ilguvos, Kiaulupių, Kidulių, Kudirkos Naumiesčio, Lukšių, Plieniskių, Sintautų, Slavikų, Sudargo, Šakių (Šakių r.); Keturvalakių, Pajevonio, Pilviškių (Vil-

6 Dėl apskričių ribų žr. žemėlapi Nr. 16 „Etninė Lietuvos gyventojų sudėtis XX a. pradžioje“ (Bairašauskaitė, Medišauskienė, Miknys 2011, 126–127).

7 Milius 2003, 505–515; Milius 2005, 661–696.

8 Mokslo požiūriu vertingesni su fotografijomis publikuoti antkapių užrašai. Publikuoti XIX a. pabaigos–XX a. pradžios Šakių kapinių antkapių užrašai (http://www.xxiamzius.lt/numeriai/2015/10/30/laik_03.html [be fotografijų]), Salantų (<http://salantiskis.blogspot.lt/2012/01/lietuviski-xix-salantu-antkapiu-uzrasai.html> [su fotografijomis]), Vydmantų ir Kiauleikių

(http://www.klavb.lt/el_leidiniai/krastotyra/kretinga/kretingosnauji/vydmantukiauleikiukapinaites.pdf), Vieکشnių (http://www.mke.lt/Viek%C5%A1ni%C5%B3_kapin%C4%97s [be fotografijų]).

9 Kaunas 2004; Balčiūnienė, Bukantytė 2012, 46–64; Sliužinskas 2013, 24–29.

10 Subačius 1996, 79–81; Subačius 1998a, 22–23; Subačius 2001, 231–234.

11 Milius 2003, 505–515; Milius 2005, 661–696; Milius 2007, 423–430.

12 Remtasi užrašais iš <http://salantiskis.blogspot.lt/2012/01/lietuviski-xix-salantu-antkapiu-uzrasai.html> (žiūrėta 2016-12-06).

kaviškio r.); Gavaltuvos, Marijampolės (Marijampolės r.); Josvainių (Kėdainių r.); Kuro, Vilkijos (Kauno r.)¹³.

Straipsnyje analizuojami dviejų paskutinių XIX a. dešimtmečių ir XX a. pradžios – 1883–1911 m. antkapių užrašai. Antkapių užrašų datavimas nėra visiškai tikslus, nes paprastai rašoma mirties, o ne paminklo statymo (tad ir užrašo) data. Kaip teigia Aneta Grabauskaitė-Mikšienė, „antkapinį kryžių paprastai stengiamasi pastatyti metinėms, tada jis ir būdavo pašventinamas“¹⁴.

Analizuojant antkapių užrašų rašybos ir tarmės (žemaičių užrašų) ypatybes, siekiama nustatyti, kada imta reaguoti į besiformuojančią bk, kaip buvo priimamos beatsirandančios bk normos. Labai svarbu ir kaip to laikotarpio visuomenė reagavo į antkapių užrašus, todėl straipsnyje pirmiausia apžvelgiama informacija, skelbta XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios periodinėje spaudoje.

1. XIX A. PABAIGOS IR XX A. PRADŽIOS PERIODINĖ SPAUDA APIE ANTKAPIŲ UŽRAŠUS. Kalbant apie raštingus gyventojus, svarbus ir skaitomos literatūros pobūdis. Didžiausiais tiražais spausdinta ir skaitomiausia buvo religinė literatūra, maldaknygės. Būtent iš maldaknygių, kaip liudija XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios periodinė spauda, ne vienas mokėsi skaityti:

Kas nors iš vyresniųjų, mokąs skaityti, kaip turi atliekamo laiko, daugiausiai žiema, priedamas parodo vaikams litaras ir palengva išmokina skaityti; mokinasi netik ukininko vaikai, bet ir piemenukai. Skaityti mokinasi paprastai ant maldaknygių¹⁵.

Lietuvizska moteriszkė nežino, kas tai yra kokia nors iszkala, nė kas tai kokia literatūra. Jos visa iszkala – bažnyczia, o visa literatūra – „Szaltinis“ ir „Kanticzkos“¹⁶.

Antanas Rucevičius jau kiek vėliau atsiminimuose rašė, kad būtent religinės tematikos knygos jam atrodė prestižinės, sektinės kalbos pavyzdys:

Vieną kartą net buvau sumanęs išrinkti iš maldaknygės ir surašyti visus tuos žodžius, kuriuose tik randasi igrekai, ir visus juos atmintinai išmokti, kad paskui laiškuose ar šiaip rašte galėčiau tuos žodžius su igrekais pavartoti¹⁷.

Tačiau tokios knygos į bk normų sferą pakliuvo vėliau negu periodiniai leidiniai, jose iki XX a. pradžios siekta išlaikyti tradicinę kalbos variantą¹⁸. Prie maldaknygių

13 Nuoširdžiai dėkoju Giedriui Subačiui, skatinusiam imtis šios temos ir pasidalinusiam turimais antkapių užrašais iš Aleksandrijos, Alsėdžių, Darbėnų, Kartenos (užrašė Irutė Lapteva), Keturvalakių, Kretingos senųjų (užrašė Irutė Lapteva), Kulų, Lenkimų, Mosėdžio, Pavandenės, Pikelių, Renavo, Slavikų, Sudargo, Šačių (užrašė Žavinta Sidabraitė), Tirkšlių, Varnių, Žemytės, Židikų kapinių. Labai ačiū Laimai Šinkūnienei ir Mindaugui Šinkūnui už Ei-

girdžių, Luokės, Nerimdaičių, Nevarėnų ir Raudėnų, Gabijai Surdokaitei-Vitienei – už Gražiškių, Kiaulupių, Kidulių ir Plieniškių kapinių užrašus. Taip pat remtasi dvasininkų antkapių užrašais iš Milius 2003.

14 Grabauskaitė-Mikšienė 2007, 46.

15 [Lozoraitis] Jonaitis 1896, 94.

16 „Vaizdelis isz mūsų szejmininkų busenos“, *Ūkininkas* 5, 1893, 36.

17 Rucevičius 1920, 19.

18 Plačiau žr. Venckienė 2005, 93–123.

kalbos įpratusiems skaitytojams stengėsi įtikti ir katalikiškosios bei pasaulietinės periodinės spaudos leidėjai¹⁹.

Bk formavimosi laikotarpiu labiau išsilavinusi visuomenės dalis ėmė rūpintis plėsti gimtosios kalbos vartojimo sferą, suprantama, kur tai buvo įmanoma. Tuo metu atkreiptas dėmesys ir į antkapių užrašus – labai asmenišką ir kartu viešą kalbos vartojimo sritį. XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios periodikoje dažniausiai keltos dvi lietuvių antkapių užrašų problemos: 1) rašymas ne lietuvių kalba; 2) rašymas netaisyklinga lietuvių kalba.

1884 m. *Aušroje* Liudvikas Beržanskis pasakojo apie Viekšnių kapus, kur suskaičiavo 24 ketaus kryžius, bet tik ant šešiolikos tebuvę „lietuviškai-žemaitiški parašai“²⁰.

1890-aisiais Kazimieras Pakalniškis *Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje* teigė, kad paminklus dažniausiai daro lietuviškai nemokantys meistrai – vokiečiai, rusai, lenkai, todėl užrašuose esama daug rašybos klaidų:

Nueikime ant kapų, kur mūsų tėvai, brolei, seserįs, gentįs, pažįstamieji, priėtelei ir nepriėtelei išla, tūjauš paregėšime daugybę paminklų arba pomnikų su visokeis antraszais. Bet kokie tie antraszai? Vienas teip raszo: Cze guł N. N. su sava žonko (moterimi) N. N. Kitas kitaip raszo: Cze išs N. N. su savo szvogerką (moterimi) N. N. O dar kitas: Cze guł kun. (t. y. kunas) N. N. ir jo žonkos N. ir t. t. Tankiausei visus tus paminklus dirba Vokieczei, Russai ir Lenkai lietuviszkai arba žemaitiszkai visiszkai nemoką. Todėl to paties antraszo literos kartais parstato arba parmaino teip, kad žodis arba visiszkai neiszeina arba jei iszeina didelei jūkingai. Teip kartais isz „szvogerkos“ iszeina „sznogerka“ isz „žonkos“ arba „žaukos“ iszeina „zvonka“ arba „zvauka“²¹.

Maža to, Pakalniškis apgailėstavo, kad užrašuose daug svetimybų, o to reikėtų vengti, nes paminklai statomi ne metams ar dviem, o keliems šimtams, taigi paminklus jis suvokė ir kaip ilgaamžę kalbos fiksavimo bei perdavimo priemonę:

Žodžei „žonka“ ir „szvogerką“ ir teip jau ne mūsų kalbos yra, bet dar kad jūš parmaino ir paraszo apaczioje paminklo už numerelių duszias po vieną arba dvi „Sveika Marija“ sukalbėti, isztiesų žmogus skaitydamas tokį antraszą neiszmanai ar melsties ar jūkties. Apie grammatiką arba kalbomokslį nėra ko ir kalbėti. [...] Nors nebutu jau kalbomoksliszkai arba grammatiszkai paraszta, bet reikėtu pasirupinti, bent svetimos kalbos žodžių kaip antai žonkų, szvogerkų ir kitų ne įkishti už vis kaip ant tokių daikų [sic!] – ant paminklų – raszant, kurie ne ant metų arba dvejų yra statomi, bet ant kelių szimtų ir daugiaus [...] Kam mums vartoti svetimos kalbos žodžius, kad mes turime „tokius-pat savo kalboje.“ Vietoje „žonkos“ arba „szvogerkos[“] ar ne gražiaus butu paraszti lietuviszkus žodžius „moters“ ir „pati“?

Todėl statant paminklus ir apie anus maž teiszmanąs visupirmu reikėtu atsikreipti pas kunigus arba kitus apie tą dalyką jū jaus permananczius, o ne teip kas ant seilės ateina keletą žodžių pabraižyti²².

19 Plačiau žr. Venckienė 2004, 207–213.

20 [Beržanskis] J. K...gis 1884, 318–319.

21 [Pakalniškis] Zuikis 1890, 117.

22 [Pakalniškis] Zuikis 1890, 117.

1901-aisiais spaudoje irgi apgailėstauta dėl antkapių užrašų ne gimtąja, o lenkų kalba. Liudas Gira teigė, kad Stakliškėse (Prienų r.) lietuviškų užrašų esama vos ant kelių paminklų:

Mūsų aplinkoje lietuviška akis neišvis niekur, nė bažnyčiose ant stacijų, abrozų, nė ant kryžių ant kapų nė žodelio parašyto mūsų prigimtoje kalboje, nors visur aplink gyvena lietuviai. Vis lenkiškai. Lietuviškai rašyt mat ant šventų vietų nepritinka, neišpuola! Viso labo lietuviški parašai yra Stakliškėse tik ant dviejų, ar trijų paminklų ant kapų ir ant paminklo jubiliejaus 1900 metuose²³.

Tais pačiais metais dėmesio sulaukė ir Raseinių kapinės. Raginta rašyti gimtąja kalba, o nemokant paprašyti pagalbos mokančių, nes iškraipytų užrašų žmonės nesupranta, todėl kartais pajaukia juos stačiusiuosius ar netgi ir ten palaidotuosius:

Kaip ir kitur Lietuviai, taip ir Raseiniečiai mėgsta visur, o ypač ant mirusiųjų kapo statyti kryžius, tik per jų neakylumą, ar šėipjau atleidumą Raseinių kalvis Šimkus ant kryžių padeda nežmoniškų parašus: lenkiškus, parpuslenkiškus, arba kaip kuomet ir lietuviškus, bet taip baisiai žodžius iškraipydamas, kad nėkas jų ir nesupranta, o atžuoelėliai praeiviai, sudarkytus parašus skaitydami, tyčiojas ne iš pačių „pundatonių“ – žemaičių ir net iš brangių mūsų a. a. nabaštikų.

Ne, Žemaitėliai, patį visuomet parašykite kalviui ant raštelio, kokie žodžiai turi būti ant kryžiaus iškalti, o ne kokius p. Šimkus užsimanys! Jei patį gerai ir gramatiškai žodžių sudėti nemokat, tai prašykite to, kad gerai žemaitišką gramatiką moka, parašą sustatyti²⁴.

1902-aisiais *Naujienose* rašyta apie Rygos katalikų kapines, kuriose Augustinas Vronevskis buvo suskaičiavęs „14 kryžių su liet. parašais ir tie patį neteisingai parašyti“, bet daugiau buvę lenkiškų užrašų su lietuviškomis pavardėmis²⁵. Po metų ten pat jis skelbė, kad nuo 1902-ųjų Raudondauguvio kapinėse tepastatyti du kryžiai su lietuviškais užrašais. Daugiau esą ten lietuvių statytų kryžių su lenkiškais užrašais, bet lietuviškomis pavardėmis (tarp jų minimas ir 1902-aisiais mirusiam kunigui L. Urbonavičiui pastatytas kryžius su lenkišku užrašu)²⁶.

Periodikoje atkreiptas dėmesys ir į asmenvardžius. Jau minėtas Beržanskis *Aušroje* teigė, kad antkapių užrašuose atsispindi, kaip keičiamos pavardės: *Gaudiesziams* paminklą pastatęs sūnus *Gauduszewiczius*, o kunigo, pavarde *Kanczius*, antkapyje yra forma *Koncewicze*²⁷. Panašus pavardžių keitimas (slavinimas), beje, užfiksuotas ir 2005 m. renkant duomenis Nemakščių kapinėse:

S. P. || Jogana **Rimkiene** || † 1895 m. amž. 76 m. || Prašau sukalbėti || amž. atlisi. Fund. Jonas || **Rimkieviče**. || *Nmk*.

23 [Gira] Gerulis 1901, 92.

24 [Turauskas] Raseinių Magdė 1901, 15.

25 [Vronevskis] Lauksodietis 1902, 19–20.

26 [Vronevskis] Vydžemės Paukštelis 1903, 267–268.

27 [Beržanskis] J. K...gis 1884, 318–319.

Taigi periodikoje skelbti straipsneliai rodo, kad inteligentai į antkapių užrašus žiūrėjo kaip į lietuvių kalbos padėtį ir būklę atspindinčią viešąją kalbą. Jų netenkino, kad lietuvių kilmės asmenims statomuose paminkluose ir kryžiuose rašoma nelietuviškai arba netaisyklingai lietuviškai. Atkreiptas dėmesys ir į pavardžių slavinimą.

2. SANTRUMPOS ANTKAPIŲ UŽRAŠUOSE. Tiriamojo laikotarpio antkapių užrašuose įprasta vartoti santrumpas lenk. *S[więtej] P[amięci]* ar lie. *S[zventos] P[omētis]*²⁸, *Š[ventos] / S[zventos] A[tminties], A[mžina] A[tilsį]*.

2.1. SANTRUMPOS *S. P., SZ. P.* Užrašo pradžioje esančią santrumpą *S. P.* Subačius šifravo *S[więtej] P[amięci]*²⁹, tokios pat nuomonės laikėsi ir Milius³⁰. Manoma, kad *S. P.* nusižiūrėta nuo lenkų antkapių užrašų kaip tam tikras simbolinis įrašas.

Tačiau atkreiptinas dėmesys į sakinio viduryje vartotą pastovų žodžių junginį, arba kolokaciją, *Šventos Pom(i)etis / Pomētis*:

Czionaĵ gul pałaidotas **szwentos pamietys** || FELIKSUS GALDYKS || amžiaus 73 m. || 1883 m. || *Lnk*³¹;

SJLSIS. **SZWENTOS PO** || MIETES. KOTRINA LIUDZ || JUWIENJ MJRUS 1895 M || GIW. ANT SWIETO 18 ME || JTAJSE TA ATMINTJ || SUNUS JUAZAS || L[U]D[Z]US || ME[...] 1898. + 27 MOJA || *Kdl.*

Tokia vartoseną leistų daryti prielaidą, kad sakinio viduryje esanti santrumpa *S. P.* galėjo būti nebūtinai simbolinė ar reikšti lenkišką žodžių junginį, bet perteikti lietuvišką (vargu ar sakinio viduryje galėjo būti įterptas lenkiškas), pvz.:

CZION YŁS FAMYLYJES || S[zventos] P[om(i)etis / omētis] || TAMOSZIAUS YR WIKTORYJES || ZUBAWICZIU || *Trk*;

Amzina atielsi || dowanok Wieszpatie! || dusziej S[zventos] P[om(i)etis / omētis] Rocha || TOWKIAWICZIA || *Varn.*

Tokią prielaidą galėtų patvirtinti santrumpa *SZ. P.*, kurios rašyba (*sz[ventos]*, lenk. *s[więtej]*) turėtų rodyti lietuvišką žodžių junginį *SZ[ventos] P[om(i)etis] / P[omētis]*, plg.:

SZ[ventos] P[om(i)etis] || JONAS ILIAWICZE || 1891 M + PR6SZA [sic!] || SUK6LBETI [sic!] SW || MARJE || *Lšč*;

Sz[ventos] p[om(i)etis] Ona Szerejwo || mi[?] 1900 m Majaus || 10 d. || *Alk.*

Santrumpa *S. P.*, reiškusi lenkišką *Swiętej Pamięci* arba lietuvišką su skoliniu *Šventos Pom[i]etis / Pomētis* žodžių junginį, antkapių užrašuose vartojama visą tiriamąjį laikotarpį, randama ir 1911-ųjų užrašuose ir turbūt būtų rasta ir vėliau. Atrodytų,

28 *pom(i)etis, pomētis* 'atmintis', *LKŽe*.

29 Subačius 2001, 232–233.

30 Milius 2007, 425.

31 Straipsnyje naudojamos *LKŽe* santrumpos, išskyrus keletą ten neminimų vietovardžių (žr. *Sutrupinimus*).

kad santrumpa *S. P.*, nusižiūrėta nuo lenkiškų antkapių užrašų ir prisitaikyta lietuviškiems, žmonėms buvo labai įprasta, todėl jos vartoseną tokia pastovi, nuosekli. Tos pačios reikšmės santrumpa *SZ. P.* vartota daug rečiau.

2.2. SANTRUMPOS *S. A.*, *sz. atm.* IR *Š. A.* Kaip jau minėta, aptariamuju laikotarpiu periodinėje spaudoje raginta antkapių užrašus rašyti lietuviškai ir nevaruoti skolinių. Greta *Swiętej Pamięci* arba *Šventos Pom[i]ęties / Pomęties*, nors labai retai, pradedamas vartoti junginys *Šventos Atminties*, pvz.,

CZIONAI || PALAIDOTAS KUNAS || SZVENTOS ATMINTES || URSZULES SZEGŻ-
DAJTES || MIRE 1891 M. 27 ŁAPKR. || AMŻIAUS 20 M. || *Nmk.*

Tiek pats junginys, tiek santrumpos fiksuotos nuo XIX a. devintojo dešimtmečio pabaigos ir dešimtojo pradžios ir vėliau, taigi pradėtos vartoti vėliau negu *S. P.* ir yra kur kas retesnės.

Junginys *Šventos Atminties* neturėjo tokios įprastos santrumpos kaip *Swiętej Pamięci* arba *Šventos Pom[i]ęties / Pomęties*, jis trumpintas trejopai: 1) *S. A.*, 2) *sz. atm.*, 3) *Š. A.*

1) santrumpa *S[zventos] A[tminties]* susidaryta pagal analogiją su *S. P.* – junginio pirmasis žodis trumpinamas rašant tik pirmąją garsą [š] žymėjusio dviraiddžio <SZ, Sz, sz> raidę (*S[zventos]*), taigi nors junginys *Šventos Atminties* ir jo santrumpa pradėti vartoti vengiant skolinių, bet rašymo principas liko tradicinis, pvz.:

S[zventos] + A[tminties] || JŪZAPAS RAUBO || Pagromontio Klebonas || † 1892 m.
9 Rugsejo || ir Jo motina s. a. || MONIKA || † 1892 m. 4 Baľandi || *Pgr*;

S[zventos] A[tminties] || JERONIMAS || KAUNUKAS || † 12 D. RUGPIUCZIU || 1895 M.
GIV. 14 M. || *Lkš.*

2) netipiška, vos vieną kartą užfiksuota santrumpa *sz[ventos] atm[inties]*:

Czionaj ils kaulaj **sz[ventos] atm[inties]** || bernad: Ludwiko Bielskio || mir. 1878 m.
Rugpjutes 27 d. || tejpata kunigo Kazimiero || Bielskio klebono Salan || tu parakwijos,
kursaj || Parbuwęs TOJE PARAKWI || JOJE 36 met. Parsikele i || ANĄ swietą 23 Łap-
kris: || 1888 m. turedamas AM- || ŻIAUS 72 metus || *SInt.*

3) ankstyviausias santrumpos *Š[ventos] A[tminties]* pavartojimas yra Milius Teniuose nurašytame 1886-aisiais datuotame užrašė: *Š[ventos] A[tminties]* || *Kun. Stanislovas* || *Tiškevičius*. || † 22 *Gruodžio* 1886 ||³². Iš dabartiniu požiūriu taisyklingos, o tam metui nebūdingos užrašo rašybos³³ atrodytu, kad šis užrašas turėtų būti vėlesnis negu 1886-iejį.

Vėliau tokia santrumpa rasta užrašyta tik XX a. pradžioje:

Š[ventos] + A[tminties] || LIUDVİKAS || ENDŽIULAITIS || Gimnazijos || 2-jų klesų ||
Mokinys || Giveno 11 Met. || 10 Men. Mirė || 14 Berže. 1907 M. || *Mrj.*

³² Milius 2003, 514.

³³ Diakritinės raidės <č>, <š> nevirtotos to

meto spaudoje, išskyrus tik 1883-ųjų *Aušros* penktąjį numerį.

2.3. SANTRUMPOS A. A. IR *Am. At.* XIX a. devintojo dešimtmečio pabaigoje, panašiu metu kaip ir žodžių junginys *Šventos Atminties* ir jo santrumpos, antkapių užrašuose pradėtas vartoti *Amžinąjį Atilsį* ir jo santrumpos *A[mžinąjį] A[tilsį]* ir *Am[žinąjį] At[ilsį]*, pvz.:

CZE NAMAI || AMZ[?] ATIL. || TISZKEVICZIU || URSZULE + 1877 M || 22 BALAN
52 M || KASPARAS + 1888 || M 26 BIRZE 77 M. || *Btg*;

AMŽINĄ ATILSI || KUN. ANDRIEJUI || KUDERKEWICZIAI || GIMUS. 21 D. LAP-
KRICZIO || 1871 M. || MIR. 5 D. SAUSIO 1898³⁴ M. || *Plv*;

A[MŽINĄJĮ] A[TILSI] || KAZIS BUJAUCKAS || + 1889 || GIWENO 60 M. || *Mrj*;

A[MŽINĄJĮ] A[TILSI] || PRANCISZKUS || PAKINKIS || STUDENTAS V KLIASOS ||
GYVENO METU 17 || + 1891 M. || *Lkš*;

AMŽINĄJĮ AT[ILSI] || KUN. BALTRAMIEJUI || BATAICZUI || GIM. 11 D. BIRŽELIO
1866 M. || MIR. 21 GRUODŽIO 1894 M. || PASTATĖ SZĮ KRYŽIŲ || GERADĖJAI || *Grš*.

Taigi XIX a. devintojo dešimtmečio pabaigoje antkapių užrašuose greta žodžių junginio su skoliniu *Šventos Pom[ieties] / Pomėties* ir jo ar lenkiško junginio santrumpos *S. P.* pradėjo rasti junginių *Šventos Atminties* ir *Amžinąjį Atilsį* bei jų santrumpų. Vadinas, bent nedidelė visuomenės dalis tuomet mąstė apie kalbos grynumą, atpažino skolinius ir siekė jų vengti.

3. RAŠYBA. Didžiojoje dalyje antkapių užrašų duodama tik svarbiausia informacija – vardai, pavardės, gimimo ir mirties datos, tačiau ir ši medžiaga teikia informacijos apie rašybos pokyčius tiriamuoju laikotarpiu, o kartu atspindi ir jų autorių požiūrį į kalbą, reakciją į besiformuojančią bk.

3.1. [v]. Periodinėje spaudoje raidė <V, v> [v] vietoje tradicinės <W, w> pasirodė 1883-iaisiais – įsivesta nuo ketvirtojo *Aušros* numerio ir vartota visuose Lietuvai skirtuose lietuviškuose periodiniuose leidiniuose, leistuose Rytų Prūsijoje. Populiarišs to meto maldaknygės *Aukso altorius* leidėjai <V, v> buvo įsivedę 1892–1893 m., bet tik nuo 1900-ųjų ši raidė joje pradėta vartoti nuosekliai.

Antkapių užrašuose iki 1891-ųjų dominavo raidė <W, w>: ji vartota 88,1 % 1883–1890 m. užrašų, pvz.:

FUNDAWOJU || MARTYNAS BUŁAWAS || DEŁ PACZIOS SAWO || MAGDAŁENOS
+ 1884 M. || IR DUKTES KATRYNOS || 1883 M. || *Srd*;

S P || STANISŁOWS STANIUS || 62 M M 1888 M PRASZA SUK 3 SWEJKA MARI-
JA || *Žm*.

³⁴ Miliaus publikacijoje nurodyta neteisinga data – 1889, turi būti 1898 (žr. Milius 2003, 509).

Raidė <v> yra jau minėtame Miliaus užfiksuotame užrašė Š. A. || *Kun. Stanislovas* || *Tiškevičius*. || † 22 *Gruodžio* 1886 || Tn, tačiau jo datavimas kelia abejonių (žr. 2.2). Nuo 1888-ųjų jau atsiranda ir daugiau užrašų su <V, v>:

CZE NAMAI || AMZ[?] ATIL. || TISZKEVICZIU || URSZULE + 1877 M || 22 BALAN
52 M || KASPARAS + 1888 || M 26 BIRZE 77 M. || *Btg*;

A. A. || KUNIGAS || VINCENTAS ZIEMINSKAS || G. 11 GEGUŽES 1834 M. || + 30
SPALIU 1889 M. || *Mrj*;

CZIONAI || PALAIDOTAS KUNAS || SZVENTOS ATMINTES || URSZULES SZEGŽ-
DAJTES || MIRE 1891 M. 27 ŁAPKR. || AMŽIAUS 20 M. || *Nmk*.

1891–1895 m. priebalsis [v] žymėtas raide <W, w> 72,7 % užrašų, o 1896–1905 m. – 60 %, taigi <W, w> po truputį keitė naujoji <V, v>. 1906–1911 m. <W, w> vartoseną dar labiau sumažėjo – ji pasitaiko jau tik 24 % šio laikotarpio užrašų.

Naujosios raidės galėjo plisti ne tik dėl spaudos įtakos – tokios idėjos tikriausiai sklido ir iš švietimo įstaigų. Pavyzdžiui, tikriausiai Marijampolės gimnazijos³⁵ mokiniams skirtų paminklų užrašai rašyti su bk raide <V, v>³⁶:

A. A. || PRANCISZKUS || PAKINKIS || STUDENTAS V KLIASOS || GYVENO METU
17 || + 1891 M. || TEVAI MYLIMAM SUNELIUI || SAVO || *Lkš*;

Š. + A. || LIUDVIKAS || ENDŽIULAITIS || Gimnazijos || 2-ją klesų || Mokinys || Gi-
veno 11 Met. || 10 Men. Mirė || 14 Berže. 1907 M. || *Mrj*.

Viename užrašė pavartojus naująją <V, v>, ji atsiranda ir vėlesniuose. Pavyzdžiui, Alsėdžių kapinėse <V> yra 1897-ųjų užrašė ir dviejuose 1898 m. užrašuose:

S. P. || ONA JUNDUŁATI || MIŁASZIRDISTIS || PRASZA SZINDIE || NA UŽ MANI
RITA || UŽ TAVI. 1897. M. || *Als*;

PAŽVEĲK ANT || MANES IR SUSIMI || LIEK ANT MANES. || (PS. 24) || CZE ILS
KUNAJ || FAMILIJES MIKU || FUNDACIJI JUZAPA || MYKAS. 1898 M. || *Als*;

TĄ KRIŽIŲ ANT || GARBIES DIEVA || PASTATE ALSIED- || DŽIU KLEBONAS ||
KUNIGAS || JURGIS RUPKO || 1898. M. || PRASZA SUKALBIET, || SVEIKA MARI-
JE || *Als*.

1906 m. Telšių kapinėse palaidoto kunigo Juozapo Legeckio antkapio užrašas taip pat su <v>; ji vartota ir dar trijuose vėlesniuose 1907–1909 m. užrašuose:

35 Paminėtina, kad 1881–1887 m. Marijampolės gimnazijoje lietuvių kalbą dėstė Petras Kriaučiūnas (Jonikas 1987, 291).

36 Irena Stonkuvienė apie XX a. pradžios šeimos situaciją Šakių rajone rašė: „tėvai dažnai įvertindavo vaikų pradinėje mokykloje ar prie jos įsteigtuose įvairiuose kursuose bei rateliuose įgytas žinias apie

naujus ūkininkavimo būdus, naujas žemės ūkio kultūras, buitines naujoves. Per vaikus į tėvų ūkį ateinančios naujovės rodė ne tik tėvų ir vaikų santykių pasikeitimus, bet ir tam tikrą kultūros perdavimo modelių kaitą“ (Stonkuvienė 2007, 265). Vadinasi, galimà tam tikra vaikų įtaka tėvams ir dėl kalbos dalykų.



1 pav. Užrašas su raidėmis <W> ir <V>: A. A. || MATEUSZAS
NATKIEWICZIUS || † 3 D. GRUDZIO 1890 M. GIV. 83 M. ||;
Keturvalakių kapinės; Giedriaus Subačiaus fotografija, 2006-06-25

D O M || S. P. Juozapas † || Kunigas || Legeckis || Prasza Suka || Ibeti 3 || Sveika || Mar.
1906 m. || *Tl*;

S. P. || CE ILSA KUNAS || STEPONA || EIDINTA || Praša sukalbeti 3 Sve || iku Marijas ||
1907 || *Tl*;

Ce olsa Kunai || Baltrameiaus || ir Marijonas. || Dovidauskiu Jona ir Mari- || ons A. A. ||
Fundatorius || Pranciszkus || Dovidauskis || 1907 || *Tl*;

S. P. || Cze iLsa Kunai || PoviLa ir Adoma || Suszinckei || Praša Sukalbet || 3 Sveika
Marijas || 1909 m. || *Tl*.

Per visą tiriamąjį laikotarpį užfiksuota 11 užrašų, kuriuose priebalsis [v] pramaišiu žymėtas <W, w> ir <V, v>. Tokie užrašai liudija apsisprendimo momentą, kai, atrodytų, norėta orientotis į bk ir rašyti <V, v>, bet iš įpratimo parašyta <W, w>, pvz.:

TEGUL ATSILSI PAKAJUI DUŠIA A. A. || AGOTAS BAKIENES GIW. 76 M. || SLA-
VIKUOSE MIR. D. 21/VI 1896 M. || *Slv*;

A. A. || PETRONELI || PAULUKAJTENI || MIRE 11 MORCZIAUS 1898 M. || GIVENO
64 M. ANT SWIETO || SUNU ITASYTU || *Kdl*;

AMŽINA ATILSI DUŠEI || PIJAUS LIORENTO || AŠ MISLIJAU APE DAUK BET
MANO || VIEŠPAČUI PASIDABOJO SUWIS || KITAIP JŠSKIRE MANE IŠ BURIO ||
JAUNUJU EINANT WOS TIK || 19 METUS AMŽAUS || 17 D. LIEPOS 1901 M. || *Plv*.



2 pav. Užrašas su <V> ir <W>: A. † A. ‖ ONINA URBAJČUKIE ‖
† 17 BAL. 1901 M. GIV. 22 M. ‖ PRASZAU SUKALBETI ‖ SWEJKA MARYA ‖;
Lukšių kapinės; Jurgitos Venckienės fotografija, 2007-07-14

Be pramaišiu vartojamų <V, v> ir <W, w>, galima išskirti du sistemiškesnius <W, w> ir <V, v> vartojimo atvejus: 1) <W, w> rašoma asmenvardžiuose, o <V, v> (ar <W, w>) – kituose žodžiuose, pvz. (taip pat plg. 1 pav.):

S. P. ‖ AGOTA ‖ STATKEWICZIENE ‖ ISZ KAIMO [B]JUNIKELIU ‖ M 22 LAPKR.
1887 M. ‖ PERGIVIANO AN SWIETO 48 M ‖ *Kdl*;

S. P. ‖ MARIJONA RAMONIENIE † 1895 M. GIV. 60 M. ‖ FUND. SUNUS STANISŁO-
WAS ‖ *Vl*;

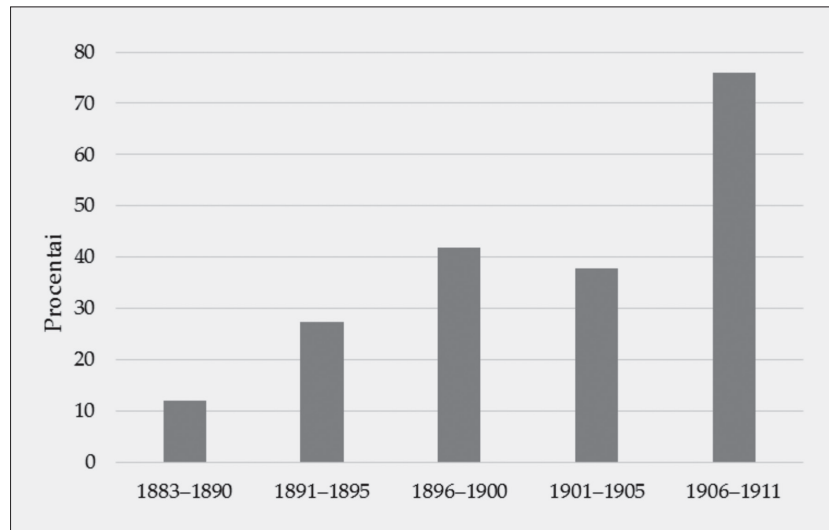
A. † A. ‖ KUN. BALTRAMIEJUS ‖ DUABA ‖ PRABASZCZIUS ILGUVOS PER 33
METUS ‖ 1832–1898. ‖ NUMYŁETAM PIEMENIUI DEKINGOS AVELES. ‖ † KUN.
PRAB. V. EJMUTIS ‖ † KUN. PRAB. M. WALAVYCZE ‖ *Ilg*;

Ce ilsa Kunai ‖ Wincenta Kazi_ ‖ mera Jona Elzb_ ‖ ieta Domeikai ‖ Praša Suklbeti [sic!] ‖
tris Sveika Mari_ ‖ jas 1908 Fuądato_ ‖ rus [sic!] Uątonas [sic!] Do- ‖ meika. ‖ *Eig*.

2) <W, w> rašoma maldos pavadinime „Sveika Marija“, pvz. (dar plg. 2 pav.):

S. P. ‖ PRANCISZKUS ‖ JANCZAUSKIS ‖ † 1891 m. GIV. 80 M. ‖ PRASZA SUKAL-
BET ‖ 3 SWEJKA MARYJA ‖ IR AMŽINA ATILSI ‖ *Trk*;

Cze silsi Kunigas ‖ JUOZAS VASIUKEVICZIUS, ‖ gimė 14 Balandžio 1830 m., mirė
20 Spaliu 1898. ‖ o buves klebomu [sic!] prie szios bažnyczios 33 m. ‖ Meldžia sukal-
bet už jo duszią „Swejka Marija“. ‖ *Snt*;



1 schema. Rašmenų <V, v> vartoseną antkapių užrašuose 1883–1911 m.

A. + A. || CZIONAI ILSIS || MARCELI BATAIČIU || STEPONKIŠKIU || † 1911 M.
GIV. 29 M. || PRAŠAU SUKALBETI || SWEIKA MARYA. || *Lkš.*

Tokie atvejai rodytų, kad nors ir stengtasi orientuotis į besiformuojančią bk, asmenvardžius ir maldos žodžius norėta rašyti tradiciškai – su <W, w>, jų rašyba atrodė negalima keisti.

Vis dėlto raidė <V, v>, antkapių užrašuose pradėjusi keisti <W, w>, XIX a. devintojo dešimtmečio pabaigoje ir XX a. pradžioje vartota vis dažniau (žr. 1 schemą). Tam įtakos galėjo turėti spauda ir mokykla.

3.2. [č], [š]. Tradiciniai dviraizdžiai rašmenys <CZ, Cz, cz> [č] ir <SZ, Sz, sz> [š] periodikos leidėjams kėlė daugiau rūpesčių negu raidė <W, w>, kuri nesunkiai buvo pakeista <V, v>. Dėl šių rašmenų nesutarė *Aušros* leidėjai³⁷. *Varpo* ir *Ūkininko, Tėvynės sargo* ir *Žinyčios* redakcijos naująsias diakritines raides <Č, č>, <Š, š> vartojo labiau išsilavinusiems skaitytojams skirtuose leidiniuose, o tradicinius <CZ, Cz, cz>, <SZ, Sz, sz> – mažiau išsilavinusiems³⁸. Tik 1907-aisiais su raidėmis <Č, č>, <Š, š> išspausdinta *Aukso Altoriaus* maldaknygė³⁹. Iš to, kaip atsargiai diakritiniai rašmenys pradėti vartoti tiek periodiniuose leidiniuose, tiek maldaknygėse, galima spėti, kad naujosios raidės kėlė įtampą visuomenėje, ypač mažiau išsilavinusiai jos daliai.

37 Penktame 1883-ųjų *Aušros* numeryje įsivesti diakritiniai rašmenys <Č, č>, <Š, š>, bet šeštajame, pasikeitus redaktoriui, vėl grįžta prie <CZ, Cz, cz>, <SZ, Sz, sz>; plačiau žr. Venckienė 2007.

38 Plačiau žr. Venckienė 2004.

39 Plačiau žr. Venckienė 2005.



3 pav. Užrašas su <CZ>: AMŽINA ATILSI || KUN. ANDRIEJUI || KUDERKEWICZIAI || GIMUS. 21 D. LAPKRICZIO || 1871 M. || MIR. 5 D. SAUSIO 1898 M. ||; Pilviškių kapinės; Jurgitos Venckienės fotografija, 2007-05-27

Raidės <CZ, Cz, cz>, <SZ, Sz, sz>, panašiai kaip ir jau aptarta <W, w>, antkapių užrašuose vartotos per visą tiriamąjį laikotarpį (plg. 3 pav.), jų pasitaiko ir 1909–1910 m., pvz.:

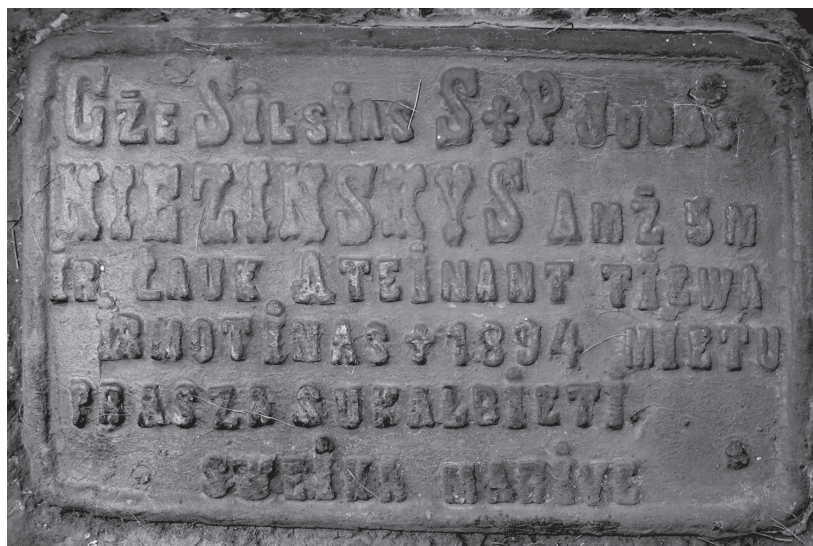
A + A || PETRAS || BERŽINCKIS || + 1909 M || Praszom sukalbieti || sweika Maryia || Rs;
S. + P. || CZE. JLSAS || KUNAĪ || ANTONA. ĪR || ANELIJOS || RAMANAUS || KIU.
PRA || SZA SUKAL || BETĪ AM. || 1910 M. || Lk.

Ankstyviausi užrašai su <Č, č>, <Š, š> datuoti 1885-aisiais, kai šie rašmenys tebuvo vartoti *Aušroje*:

Če ilsa Kunas || Petronela || Saunorene || Praša A. A. m. 1885 m. || Tl;
+ || KAZIMIERAS || LUKŠTA || MIRE 1885 M. || 15 ĻAPKRIČIO AM. || 48 M. || Lšč.

Dviraidžiai <CZ, Cz, cz>, <SZ, Sz, sz> antkapių užrašuose vyravo iki pat XX a. pradžios (apie 90 % užrašų). XX a. pradžioje prasideda spartesnė rašmenų kaita: 1901–1905 m. <CZ, Cz, cz>, <SZ, Sz, sz> vartoti 64,7 %, o 1906–1911 m. – 29,6 % analizuotų užrašų.

Iš antkapių užrašų matyti, kad jų rašytojams nebuvo visai aišku, kaip naująsias diakritines raides vartoti – dviraidžių rašmenų keitimas viena raide, regis, turėjo būti sudėtingesnis procesas negu vieno rašmens keitimas kitu (kaip <W, w> → <V, v>).



4 pav. Užrašas su rašmeniu <c̄>: CZE SĪLSĪAS S + P JONAS || NIEZĪNSKYS AMŽ 5M || IR LAUK ATEĪNANT TĪEWA || ĪR MOTĪNAS + 1894 MĪETU || PRASZA SUKALBIETĪ || SWEĪKA MARĪYE ||
Raseinių kapinės; Jurgitos Venckienės fotografija, 2007-07-14

Kritiniu laikotarpiu, supratęs, kad tradiciniai <CZ, Cz, cz>, <SZ, Sz, sz> nebevertotini, keistini diakritiniais, antkapių užrašuose priebalsis [č] žymėtas keletu variantų:

1) dviraide diakritiniu rašmeniu, kurio pirmasis (<ČZ>), antrasis (<CZ>; žr. 4 pav.) ar abu dėmenys (<Čž>) turi diakritikus, taigi svarbu atrodė žymėti diakritiką:

ČZionaj ilsas. || Kunas Petrone-|| Lis Raudenis: || + m. 1901 sause 13 || Fundatorka: || to Pomnika Duktie || Domicieli Głod=|| enieni || Tl;

CzE SĪLSĪAS S + P JONAS || NIEZĪNSKYS AMŽ 5 m || IR LAUK || ATEĪNANT TĪEWA || ĪR MOTĪNAS + 1894 MĪETU || PRASZA SUKALBIETĪ || SWEĪKA MARĪYE || Rs;

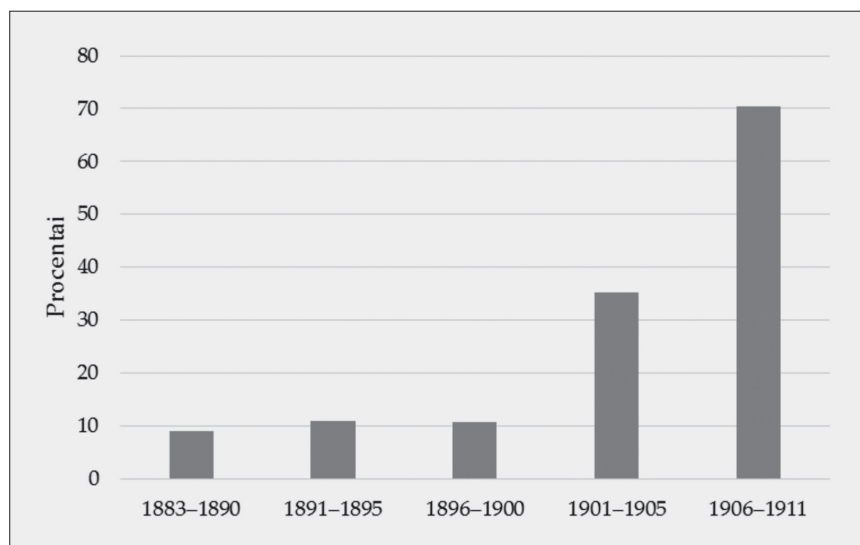
Čže ilsa || Kunas. || Barboras. || Čitavičene || Prasza su. || klbeti 3 S. M. || 1906 || Tl;

2) raide <C, c> (be diakritiko; taigi atrodė svarbu vartoti vieną, o ne du rašmenis):

S. P. || ILS CE KUNA || DOMINIKA MACKAUS || UŽG. M. 1818 NUM 1883. || PRETELKA JO WERONIKA || UŽGIM. M. 1824 NUM 1890 || PROSZOM SUKALBET OMŽYNATĪLSĪ || STORONE KUNIGUN || MIKAŁOJA IR JORONIMA || Als;

3) raide <Č, č> (tiksliai žinota, kaip žymėti [č]):

A. + A. || MOTĪEJUS MORKEVIČIUS || + 1890 M. 5 GEGUŽES 78 M. AMŽ. || ĪR JO ŽMONA || MARĪJONA MORKEVIČIENE || JOKIMAITĒ || + 1895 M. 9 KOVO 70 M. AMŽ. || ILSĒKĪTĒS AMŽINOJE RAMYBĒJE || NULĪUDUSĪOS DUKTERYS Ī SUNUS || ŠĪ PAMĪNKLĄ STATĒ DUKTERYS || AMERĪKĪTĒS ANTONĪNA ĪR ANĪELE || Ar.



2 schema. Rašmenų <č, č>, <š, š> vartoseną antkapių užrašuose 1883–1911 m.

Priebalsio [š] žymėjimas, regis, kėlė mažiau sunkumų negu [č] – vartota diakritinė raidė, įvairavo tik diakritiko forma (<Ś, ś>, <Š, š>), pvz.:

TEGUL ATSILSI PAKAJUI DUŚIA A. A. || AGOTAS BAKIENES GIW. 76 M. || SLAVIKUOSE MIR. D. 21/VI 1896 M. || *Sl*;

S. P. || MAGDALENA || MURAŠKENIE || GIV. 25 M. + 1899 M. || *Gržš*.

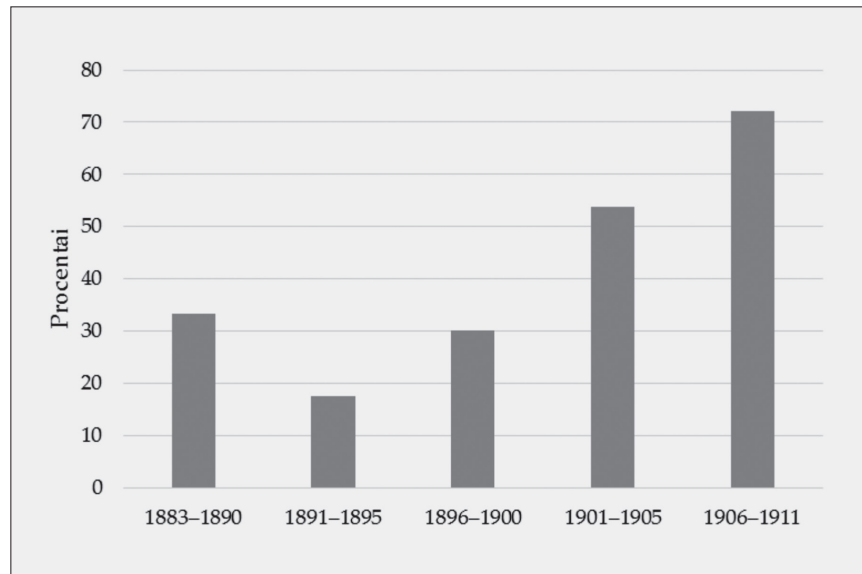
Pasitaikė užrašų, kuriuose vienas iš [č], [š] žyminčių rašmenų pakeistas, o kitas paliktas „senasis“, pvz. (dar plg. 2 pav.),

S. P. || Cze iLsa Kunai || PoviLa ir Adoma || Suszinckei || Praša Sukalbet || 3 Sveika Marijas || 1909 m. || *Tl*.

Rašmenų įvairovė priebalsiams [č], [š] žymėti rodo, kad naujųjų diakritinių raidžių įsivedimas vietoje ankstesnių dviraidžių rašmenų mažiau išsilavinusiai visuomenės daliai buvo sudėtingas procesas. Nors matyti intencija keisti rašmenis, užrašų autoriai ar jų gamintojai dar neturėjo įgūdžių vartoti naująsias diakritines raides. Jos įsivyravo po 1906-ųjų (žr. 2 schemą).

3.3. [l]. Tradicinė diakritinė raidė <Ł, ł> kietajam priebalsiui [l] žymėti tarp periodikos leidėjų nebuvo populiarūs: aušrininkai jos atsisakė 1883-iaisiais, kiti jos visai neįvartojo, išskyrus katalikiškąją spaudą. *Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje* <ł> atsisakyta 1895-iaisiais, *Tėvynės Sargė* – 1899 m. Tačiau jau minėtos maldaknygės *Aukso altorius* leidėjai <ł> neįvartojo tik nuo 1906-ųjų leidimo (išskyrus 1892–1893 m. leidimus)⁴⁰.

⁴⁰ Plačiau žr. Venckienė 2007.



3 schema. Rašmenų <L, l> vartoseną antkapių užrašuose 1883–1911 m.

Tiriamąjį plotą antkapių užrašuose <L, l> vartota per visą laikotarpį, iki 1908–1909 m., pvz.:

A. + A. || WERONIKA || WOJTEKUNIENI || MIRI 1908 M. ŁAPKRIČIU M. || AUKOJA SUNUS STANISŁOWAS || MELDŹIU || SUKALBIET SWEJKA MARIJA || *Ar*;

S. P. || Če ilsa Kun||as Ludovika || Łukošene || Praša sukal||beti 3 Sveika || Marijas 1909 || *Lpl*.

Tačiau jau nuo aptariamojo laikotarpio pradžios kartais kietasis priebalsis [l] žymėtas ir raide <L, l>, pvz.,

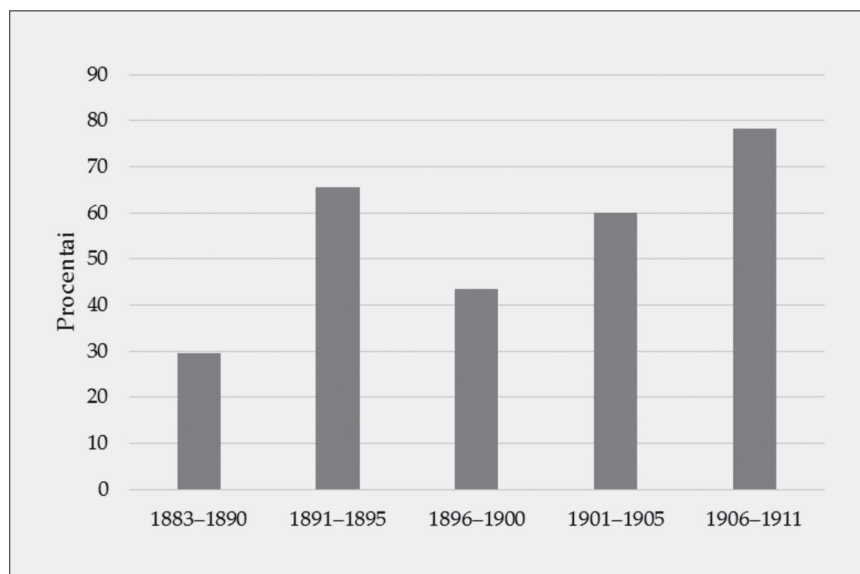
Cze guł kunas || S. P. || Pannos BARBORAS || GIECEWICZATIS || g. 1857 m. 1883 || aplonkitoja praszom || sukalbieti po 3 || Sweyka Marija. || *Als*.

Šio rašmens vartoseną ne visada nuosekli, <L, l> eina ir pramaišiu su <L, ł>, pvz.,

Cze goł palajdota || ROZALIJA ALMINATE || Prasza sokalbiety 1 Swejka || Marija M. 1890 || *Plt*.

Atrodytų, kad <L, l> vietoje tuomet tradicinės <L, ł> antkapių užrašuose galėjo būti parašoma ne tik dėl orientacijos į bk, o ir dėl to, kad jų autoriai, nebūdami labai išsilavinę, nežinojo, kaip vartoti ir tradicinę diakritinę <L, ł>. Ne viename užrašė ja žymėtas ir minkštasis priebalsis, pvz.:

FUNDAWOJU || MARTYNAS BUŁAWAS || DEŁ PACZIOS SAWO || MAGDAŁENOS + 1884 M. || IR DUKTES KATRYNOS || 1883 M. || *Srd*;



4 schema. Rašmenų <AI, ai>, <EI, ei> vartosena antkapių užrašuose 1883–1911 m.

NU WAKU TIEWAMS. CZONAJ PAŁAJDOTIE IRA || WINCENC PETRYKS. || MIR.
1869 M. WONA JO MOTERES MIR. 1884 M || PRASZA PRIETELU SUKALBIETE
AMŽINA ATYĖSI. || *Rnv*.

Raidžių <L, l> ir <L, l> kietajam priebalsiui žymėti santykis iki XX a. pradžios buvo toks: <L, l> vartota apie 71 %, <L, l> – apie 29 % užrašų. 1901–1905 m. situacija keitėsi, <L, l> vartota apie 46 % užrašų; paskui iki 1911-ųjų – apie 28 % (žr. 3 schemą). Paminėtina ir tai, kad pastaruoju laikotarpiu nebepasitaikė užrašų, kuriuose kietasis [l] būtų žymėtas abiem raidėmis pramaišiu.

3.4. [ai], [ei]. Dvibalsių [ai], [ei] žymėjimas XIX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais spaudoje įvairavo: periodikoje jie žymėti <AI, Ai, ai>, <EI, Ei, ei>, o, pavyzdžiui, *Aukso altoriaus* maldaknygėse iki 1900-ųjų vyravo <aj>, <ej> (išskyrus tik Schoenke's spaustuvės 1892–1893 m. leidimus, išspausdintus su <ai>, <ei>)⁴¹.

Antkapių užrašuose aptariamieji dvibalsiai taip pat žymėti nevienodai. Pavieniuose antkapių užrašuose rasta ankstesnės rašybos su <ay>, <ey> pavyzdžių:

Cze gul kunas || S. P. || Pannos BARBORAS || GIECEWICZATIS || g. 1857 m. 1883 ||
aplonkitoja praszom || sukalbieti po 3 || Sweyka Marija. || *Als*;

Conay jlsas || Elzbieta Slabieny || m 1901 Spalu 9 d || a 96 m || *Akm*.

Didesnėje užrašų dalyje (apie 70 %) 1883–1890 m. rašyta <AJ, aj>, <EJ, ej>. Šie dvibalsiai panašiai vartoti ir 1896–1900 m. (apie 57 % to laikotarpio užrašų), pvz.:

41 Plačiau žr. Venckienė 2005.



5 pav. Užrašas su <Ei> ir <Ej> [ei]: S + P || PETRONIELI Y WINCENTAS || TRUMPEI PRASZIA || SUKALBIETI || SWIEJKA MARYJA 1895 M ||; Viduklės kapinės; Jurgitos Venckienės fotografija, 2005-10-09

NU WAKU TIEWAMS. CZONAJ PAŁAJDOTIE IRA || WINCENC PETRYKS. || MIR. 1869 M. WONA JO MOTERES MIR. 1884 M || *Rnv*;

CZIONAJ SILSISI KUNAJ || S. P. || FAMILIJO || ZABŁOCKIU || FUNDATORIUS TAMOSZIUS 1892 M. || PRASZOM SUKALBET || SWEJKA MARYJA || *Kt*.

XX a. pradžioje aptariamieji dvibalsiai vis rečiau žymėti <AJ, aj>, <EJ, ej> (1901–1905 m. apie 33 %, 1906–1911 m. apie 22 % užrašų; žr. 4 schema), juos keitė spaudoje įsigalėję <AI, AĪ, ai>, <EI, EĪ, ei>, pvz.:

AA || JONAS || PRACKUS 11 || PRASZO SUKALBIETI || SWEIKA MARYJA 1903 || *Rs*;

S. P. || Cze ilsa Kunai || Povila ir Adoma || Suszinckei || Praša Sukalbet || 3 Sveika Marijas || 1909 m. || *Tl*.

Kaip ir kitais jau aptartais atvejais, taip ir žymint [ai], [ei], būta nenuoseklumo, dviraidžiai (su <-J, -j> ir <-I, -i>) rašomi pramaišiu, pvz. (dar plg. 5 pav.),

1899. A. + A. PANA ANASTAZIJE KIDIKAITĖ || Gajtu Jums kad asz nebesu sujumis, || atejs tas cziesas kad ir Jus buset || su manem. Aņto atmeņę || Melskieties. || *Šts*.

3.5. [au]. Dvibalsio [au] žymėjimas dviraidžiu <AW, aw>, „tradicinio XVIII amžiaus DL raidyno bruožas“, beveik nebuvo būdingas XIX a. pradžios ir vidurio žė-



6 pav. Užrašas su <AW> ir <OW> [au]: S. P. || MARYJONA DOMBROWSKIENIE ||
26 D. SPALIU 1891 M. PRASZAW || SUKALBETI PO 3 S. MARYJA ||;
Viduklės kapinės; Jurgitos Venckienės fotografija, 2005-10-09

maičių autorių rašybai⁴² nei juo labiau amžiaus pabaigos spaudai. Šis rašmuo nevar-
totas aptariamojo ploto aukštaičių užrašuose, tačiau žemaičiai maždaug 25 % užrašų
(kuriuose vartota žodžių su [au]) dvibalsį žymėjo <AW, aw>, <OW, ow>, <EW, ew>,
pvz. (dar žr. 6 pav.):

S. P. || ANTONTS BUTKUS || GIMI 1841 M. 22 D. MOJAWS || MIRI 1883 M. 29 D.
GRUDA || SKAITITOWAW NIEUŽMIRSZK || DUSZYS JO || *Krtn*;

S. P. || FRONCISZKOS WITKAWSKIS || GIWENA 39 ME + PABYNGY AMŽIU SAWA
1897 ME 8 D. WASERY || PRIETELIOW ATMINK ANT DUSZOS. || *Žd*.

Tokią tradicinę rašybą reprezentuotų ir Tirkšlių kapinių užrašas su <AV> [au] –
autorius nevartojo <W>, dviraidyje jį pakeista <V>:

A + A || CZONAI ĪLS || KAVLAI JUZA-||PA BUTAVI-||CZUS M. BAL. || 25 D.
1899 M. || *Trk*.

Keliuose užrašuose su <-W, -w> rašomos tik pavardės, o kiti žodžiai – su <-u> (dar
plg. pavardžių rašymą su <W, w> [v], žr. 3.1), pvz.:

42 Plg. Subačius 1998b, 99, 102–103, 110, 133,
140, 156, 281, 323, 339.

27 Lietuviški XIX a. pabaigos
ir XX a. pradžios antkapių užrašai:
santykis su bendrine kalba

Amzina atiesi || dowanok Wieszpatie! || dusziej S. P. Rocha || TOWKIAWICZIA pa-
liku || siam pawiejksła giara bajo=|| ra ir diewobajminga kata=|| lika 6 Sausia 1890 m. ||
† 68 m. || *Varn*;

Cze yls || Symeons m 3 Majaus || Fylicjana m 11 Rugsiey || Gawcze Prasza suka=|| bie-
ty 3 k. Amzyna || [ati]lsi 1895 m. || *Lnk*;

S. P. || Feljks POWŁOWSKIS m. 1889. Amžaus 70 metu. || Zonka Amžaus BARBORA
myry 70 metu. || Prasza sukalbiety 3 Swejka Marij. || *Žm*.

Tokie atvejai leistų daryti prielaidą, kad <AW, aw>, <OW, ow> rašytas pavardėse
norint išlaikyti įprastą jų rašybą.

XX a. pradžios užrašuose dviraidžių su <-W, -w>, <-V, -v> [au] neužfiksuota.

3.6. [ie], [uo]. Antkapių užrašuose atsispindi ne tik tradicinė ir naujoji, periodi-
nių leidinių, rašyba, juose matyti ir kitų bk modelių ypatybių. Tikriausiai su Antano
Baranausko rašomosios bendrinės kalbos (rbk) modelių⁴³ sietina raidė <ë> [ie] (kartu
vartoti ir kiti šiam modeliui būdingi rašmenys – <CZ>, <sz>, <W, w>):

S. A. || Tamoszius || URBONAWICZIA || mire 1901 m. || pragiweno 60 m. || Praszo
atsiduksejimo || pri Dėwo. || *Srd*.

Du kunigų antkapių užrašai su diakritine raide <Ū, ū> [uo]:

S. † A. || JŪZAPAS RAUBO || Pagromontio Klebonas || † 1892 m. 9 Rugsejo ||
ir Jo motina s. a. || MONIKA || † 1892 m. 4 Bałandi || Amžina atilsu dūk ||
jems || Weszpatie! || *Pgr*;

D.O. M. || Amžino atilsio vieta || Kunigo || Jūzapo Butoviczes || Eržvilko Klebono ||
gim. 1834 † 1901 m. 25 d. Giegužės || Praszau nors trumpo atsidusėjimo || *Erž*.

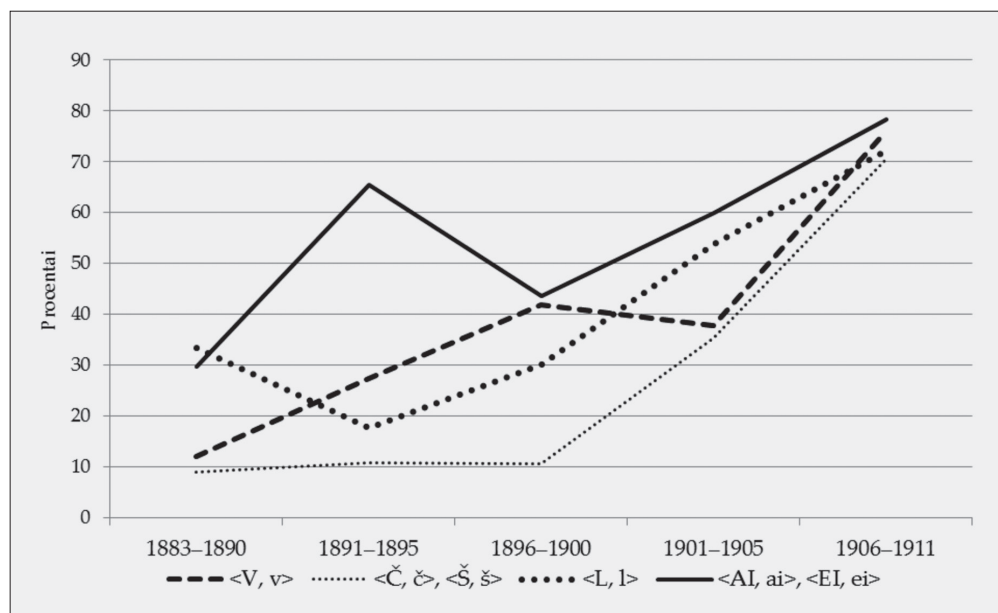
Užfiksuotas dar vienas kiek ankstesnis, 1880-ųjų, kunigo antkapio užrašas su <ŭ>:

Cza ilsiasi Kunigas || MARTĪNAS || BALSEWĪCZ || Klebonas Raudieniu parap. || troksz-
ta nŭ praeinanczu || sukalbieta Swejka Marija || 1880 m. Liepo 14 d. || *Rdn*.

Raidė <ŭ> aptariamuoju laikotarpiu buvo pavartojama ir *Aukso altoriaus* malda-
knygėje, ir kai kuriuose periodiniuose leidiniuose (*Aušroje*, *Garse*, *Šviesoje*, *Žemaičių*
ir Lietuvos apžvalgoje). Jos vartoseną galima sieti ir su Baranausko rbk. 1881–1908 m.
Žemaičių vyskupo Mečislavo Paliulionio raštai (ganytojiški laišakai lietuvių kalba,
popiežiaus Leono XIII laiškų tikintiesiems vertimai) buvo rašomi Baranausko rbk,
tad šio modelio rašmenys buvo įprasti ar bent jau pažįstami vyskupijos kunigams.

3.7. APIBENDRINIMAS. Naujųjų rašmenų <L, l> kietajam priebalsiui žymėti,
<AI, ai>, <EI, ei>, <V, v>, <Č, č>, <Š, š> vartoseną antkapių užrašuose tiriamojo lai-
kotarpio pradžioje gerokai skyrėsi. Maždaug 30 % užrašų 1883–1890 m. jau vartoti

⁴³ Plačiau žr. Venckienė 2014; Venckienė 2015.



5 schema. Rašmenų <V, v>, <Č, č>, <Š, š>, <L, l>, <AI, ai>, <EI, ei> vartosenos dažnumas antkapių užrašuose 1883–1911 m.

rašmenys <L, l> ir <AI, ai>, <EI, ei>, o <Č, č>, <Š, š> ir <V, v> – tik maždaug 10 % užrašų. Amžių sandūroje <V, v> vartosenos atvejų fiksuota kur kas daugiau (apie 40 % užrašų), tačiau rašmenys <Č, č>, <Š, š> vis dar buvo gerokai retesni. Jų ėmė gausėti tik pirmaisiais XX a. metais. Nagrinėjamojo laikotarpio pabaigoje, 1906–1911 m., visi šie rašmenys vartoti 70–80 % užrašų (žr. 5 schemą). Čia prisimintinas Biržiškos 1917-ųjų pastebėjimas, kad „parašų kalba juo toliau, juo darosi vienodesnė, literatūringesnė, o rašyba – pastovesnė; senobinių lenkiškų raidžių dabar beveik nepasitaiko“⁴⁴.

4. TARMINĖS YPATYBĖS. Biržiška, pasakodamas apie Vieksnių kapinių užrašus, buvo užsiminęs, kad jie „įvairinami šiokiuo ar tokiuo žemaitiškumu (‘ešs’, ‘yls’, ‘ilsas’, ‘ils’, ‘mere’, ‘bowa’, ‘omžen atilsi’)“⁴⁵. Suprantama, kad dėl šių tekstų trumpumo neįmanoma itin tiksliai įvertinti tarminių formų vartojimo pokyčių. Pavyzdžiui, žemaičių užrašuose pasitaiko formų su platinamais trumpaisiais [i], [u] (*Els* Trk1883, *yls* Lnk1890; *goł* Plt1890, *JORGIS* Lnk1890, *Konygs* Brs1901, *SOKALBIETY* 2× Lnk1890, Ms1893), beafrikačių formų (*balondia* ‘balandžio’ Šts1888, *Pagromontio* ‘Pagramančio’ Pgr1892, *PRAEJ[?]UNTIU* ‘praieinančių’ Krtn1886, *Szatiu* ‘Šačių’ Šts1888, *Wirkute* ‘Virkučiai’ Trk1883), taip pat iness. pl. formų (*LINKIMUS* ‘Lenkimuose’ Lnk1898, *metuse* 2× Žd1899, *Metusy* ‘metuose’ Krt1883). Tačiau tokių atvejų nedaug, tad sunku

44 Biržiška 1917-12-11, 3.

45 Biržiška 1917-12-11, 3.



7 pav. Užrašas su raide <ė> [ė]: A † A ‖ MARCĪJONA ‖
 ARMONĖNI ‖ † 1910 M. ‖ Meldžia Sukalbėti ‖ Sveika Marija ‖;
 Raseinių kapinės; Jurgitos Venckienės fotografija, 2005-10-09

daryti tikslesnes išvadas apie jų keitimą aukštaitiškomis. Apie užrašytojų požiūrį į tarmę ir besiformuojančią bk galima spręsti iš kiek dažnėliau pasitaikančių formų su dabartinės bendrinės kalbos (dbk) [ie], [uo], [ė], [ai], [ei], taip pat nom. sg. m. formų, kurių galūnes žemaičiai trumpina.

4.1. DBK [ė]. Žemaičių antkapių užrašuose paskutiniaisiais XIX a. dešimtmečiais fiksuotas tarmės dvibalsis [ie] <IE, ie> (dbk kamieno kirčiuotas, prieškirtinis, atvirōs ir uždarōs galūnės kirčiuotas [ė]⁴⁶): *atsyduksiek* Trk1895, *garbies* Als1898, *mienese* gen. sg. Žd1899, *sokalbiety* Plt1890, Lnk1892, Ms1893, *sukalbieti* Als1883, Varn1884, *sukalbiety* Krtn1886, Žm1889, *tiewai* Šts1888, *tiewams* Rnv1884, *Tiewu* gen. pl. Ms1888, *turiedame* [sic!] Lnk1900. Iki XX a. pradžios žemaitiškos formos su [ie] vartotos apie 83 % užrašų. 1901–1905 m. tokie užrašai sudarė 58 %, o 1906–1911 m. – tik 8 %. Tai-gi XX a. pradžioje ši tarmės ypatybė žemaičiams darėsi vis labiau pastebima, vis labiau orientuotasi į besikuriančią bk.

Pereinamuoju žem. [ie] <IE, ie> → bk [ė] <Ė, ė> laikotarpiu, nuo devintojo dešimt-mečio pabaigos, žemaitiškasis [ie] retkarčiais (apie 16 % 1888–1905 m. užrašų) pažy-mėtas raide <E, e> (fiksuojama nuo 1888-ųjų), pvz.: *Rugsejo* Pgr1892, *SUKALBET* Als1890, Trk1891, *sukalbet* Kl1893, *SUKALBETI* Vdk1891. 1906–1911 m. tokie užrašai sudarė net 69 % to laikotarpio užrašų, plg.: *Sukalbeti* Nrm190[9], *sukalbeti* Tl1907, Lpl1909, *Suklbeti* [sic!] Eig1908. Atrodytų, suprasta taisyklė, kad vietoj žem. dvibalsio [ie] <IE, ie> bk turimas balsis [ė], tad rašyta viena raidė, tačiau tikriausiai nebuvo aiški diakritiko vartoseną.

⁴⁶ LKA II 27, 29, 31, 33 žemėl.

Diakritinė raidė <Ė, è> [ė] per visą tiriamąjį laikotarpį užrašuose labai reta, pvz.: *atsidusėjimo* Erž1901, *sukalbėti* Btg1893, *SUKALBĖTĪ* Nv1903. Vienu atveju virš <e> žymėtas diakritikas, bet varnelės, o ne taško formos kaip bk: *Sukalbėti* Rs1910 (žr. 7 pav.).

Antkapių užrašuose vartotos dvejopos formos su nekirčiuotos galūnės žemaičių [ę], pietrytinės dalies [i], [i̇], dbk [ė]⁴⁷. Pietrytinėje dalyje išsiskiria Raseinių ir Viduklės kapinių užrašai, kur per visą laikotarpį vyrauja formos su <I, Ī, i>, pvz.: *ALZBERKĪE-NĪ* Rs1900, *ANIELE WIRŠILIENI* Vdk1906, *JUDEIKIENI* Rs1909 (taip pat plg. 7 pav.), *myri* Vdk1893, *PASTATI* 'pastatė' Vdk1888. Nemakščių kapinių užrašuose tokioje pozicijoje rašyta <E, e> (*MIRE* Nmk1891, *Rimkiene* Nmk1895).

Kituose žemaičių užrašuose iki XX a. pradžios tarmės [ę] dažniau (apie 57 %) žymėtas <E, e>, pvz.: *Gime* Žd1884, *mirė* Varn1884, Žd1884, *PASTATE* Als1898, *Sau-norene* Tl1885. Rečiau šioje pozicijoje pažymėtas tradicinis <Y, y> (apie 36 %), pvz.: *GIRDWAJNIENY* 'Girdvainienė' Trk1885, *Myry* 'mirė' Als1888, Ms1896, *myry* Žm1889, *PABYNGY* 'pabengė' Žd1897, viename užrašė – <I>: *GIMI, MIRI* Krtn1883. XX a. pradžios užrašuose <y> [ę] neužfiksuota.

Kaip matyti iš rašmenų <IE, ie> (žem. [ie], dbk [ė]) ir <Y, y> (žem. nekirčiuotos galūnės [ę], dbk [ė]) keitimo raidėmis <e> ar <è>, XIX–XX a. sandūroje žemaičiai vietoje savo tarmės formų dažniau pradėjo vartoti aukštaitiškas.

4.2. DBK [ie]. Žemaičių antkapių užrašuose aukštaitiškas [ie], kurį žemaičiai taria trejopai ([ėi], [i̇], [i̇ⁱ])⁴⁸, dažniau žymėtas <IE, ie> (8 užrašai), plg.: *DIENA* Kl1893, *LIEPOS* gen. sg. Ms1893, *VIENA* 'vieno' Tl1901, *WIETAS* 'vietos' gen. sg. Žd1888. Tikriausiai aukštaitišką orientaciją rodo ir dbk [ie] žymėjimas <e>⁴⁹, plg.: *denos* 'dienos' Akm1894, *Lepos* 'liepos' Als1893.

Žemaitiškos formos užfiksuotos keturiuose XIX a. užrašuose. 1883 m. data pažymėtas užrašas iš Kartenos kapinių, kuriame aptariamasis dvibalsis žymėtas tradiciniu žemaičių rašmeniu <yi>⁵⁰:

PETRONELY RUYKENE. || Pargiwenosy ont Swieta 70 Metu || Mierusi 1883 Metusy Syike Mienesie 6 † Dyino. || Praszom sukalbiety byn treins || Potyrus. || *Krt.*

Dar du užrašai su žemaitiškomis formomis užfiksuoti Alsėdžių kapinėse; vėlesnysis, regis, galėtų būti nusirašytas nuo ankstesniojo nekeičiant aptarimojo dvibalsio žymėjimo, plg.:

S. P. || Aleksandry Orłowskiej || Myry 1888 M. Ruggj. 29 d. || Miłaszzyrdinga miłoszzyrdistes praszaw, || Szendiēna užmani || Rita užtawi. || *Als;*

S. P. || ONA JUNDUŁATI || MIŁASZIRDISTIS || PRASZA SZINDIE || NA UŻ MANI RITA || UŻ TAVI. 1897. M. || fund. Juzapa. || *Als.*

⁴⁷ LKA II 32 žemėl.

⁴⁸ Zinkevičius 1966, 84–86. Subačius aptariamąją žemaičių tarmės ypatybę skyrė prie lengviausiai žemaičiams pastebimų žemaičių (Subačius 1998b, 39).

⁴⁹ Plg. Subačius 1998b, 33–34.

⁵⁰ Plg. Subačius 1998b, 99 ir kt.



8 pav. Užrašas su sutrumpinta pavardės forma *DAUGIRC*: A A ||
 PIATRAS || *DAUGIRC* + 1903 M || *Prašom sukaltieti* || *sweika Marya* ||;
 Raseinių kapinės; Jurgitos Venckienės fotografija, 2005-10-09

Mosėdžio kapinėse rastas užrašas su žemaitišku *pri*:

Praszom || atsiduksieti || **pri** || Diewa. – || [kita paminklo pusė:] Pamen-||klas. || ti-
 kros. || mejles || Tiewu || FRANCISZKAS BRICZKALIS || MACKIEWICZENIS || mi-
 rusis || Gegužės 11 d. 1868 m: amž: 75 m: || PETRA MACKIEWICZES mir: || Rugpjū-
 ti 14 d. 1888 m: amž: 95 m: || Ms.

4.3. *DBK* [uo]. Žodžių su žemaitiškais dbk dvibalsio [uo] atitikmenimis pasi-
 taikė tik keliuose užrašuose. Pasakytina, kad XIX a. pabaigoje vyrauja žemaitiškos
 formos (1 užrašas su [uo] ir 7 su žemaitiškais [uo] atitikmenimis), pvz.: *GRUDA*
 'gruodžio' Krtn1883, *grude* 'gruodžio' Krtn1898, *TOW SWIETO* 2x 'tuo svietu' Lnk1890.

Kiek dažnesnės ir asmenvardžio *Juozapas* formos su žemaitiškais dbk [uo] atitik-
 menimis (5 kartus parašyta su [uo], 8 su žemaitiškais atitikmenimis), plg.: *JUOZAPAS*
 Kl1895, *Juozapas* Tl1906 ir *IUZUPAS* Trk1883, *JUZOPS* Lnk1890, *JUZAPA* gen. sg.
 Dr1896, *JUZAPA* acc. sg. Trk1899). Šio vardo formos su <uo> pradėtos vartoti tik
 paskutiniojo XIX a. dešimtmečio užrašuose.

4.4. *DVIBALSIŲ* [ai], [ei] *VIENBALSINIMAS*. Visi žemaičiai, išskyrus tik
 nedidelį plotą apie Eržvilką, Raseinius, vienbalsina galūnės dvibalsius [ai], [ei]⁵¹. Že-
 maičių antkapių užrašuose aptariamųjų formų su <a> žem. [aː], dbk [ai], <e> žem. [eː],
 dbk [ei] kiek dažniau vartota iki 1895-ųjų (40 % aptariamųjų užrašų), plg.: *BUCZIE* 'Bučiai'

⁵¹ Zinkevičius 1966, 90; *LKA* II 61 žemėl.

Ms1900, *kuna* 'kūnai' Trk1883, *NARWIDA* 'Narvydai' Lnk1890, *Gawcze* 'Gaučiai' Lnk1895, *Waika* 'vaikai' Akm1894. Dažnesnės aukštaitiškos formos, pvz.: *KONTRYMAJ* Als1886, *tiewai* Šts1888. 1896–1905 m. žemaitiškų formų užfiksuota kur kas mažiau (apie 15 %). Atrodytų, kad žemaičiai šią savo tarmės ypatybę identifیکavo lengvai.

4.5. GALŪNIŲ TRUMPINIMAS. Žemaičiai netaria trumpųjų balsių galūnėse, kurios niekada negauna kirčio⁵². Antkapių užrašuose taip pat vartotos tokios nom. sg. m. formos, pvz.: *KAZIMIERS* Kl1899, *Konygs* Brs1901, *MIKOŁS* Kl1886, *STANISŁOWS* Lnk1888, *turiedams* Lnk1900, *WINCENC PETRYKS* Rnv1884 (dar plg. 8 pav.). Tačiau jos nebuvo dažnos: XIX a. pabaigoje užrašai su sutrumpinta galūne sudaro apie 30 %, vėliau jų pasitaiko dar rečiau, o nuo 1904-ųjų analizuotuose užrašuose vartotos tik nesutrumpintos formos.

1883–1900 m. antkapių užrašuose dažnos žemaitiškos trumposios veiksmažodžių praes. 3 formos (apie 72 %), pvz.: *goł* 'guli' Plt1890, *gul* Als1883, Lnk1900, *ils* 'ilsi' Slnt1888, *ils* Varn1884, Kl1900, *YŁS* Lnk1892, Trk1894, *ŁAUK* 'laukia' Rs1894. XX a. pradžioje užfiksuota vos viena tokia forma, taigi norėta rašyti aukštaitiškai.

5. IŠVADOS. 1. Periodinėje XIX a. pab. ir XX a. pr. spaudoje atkreiptas dėmesys į antkapių užrašus keliant 2 problemas: 1) rašymą ne lietuvių kalba; 2) rašymą netaisyklinga lietuvių kalba. Intelligentai į antkapių užrašus žiūrėjo kaip į lietuvių kalbos padėtį ir būklę atspindinčią viešąją kalbą.

2. Lietuviškuose antkapių užrašuose vartota santrumpa *S. P.*, reiškusi lenkišką (*Świętej Pamięci*) arba lietuvišką žodžių junginį su skoliniu (*Šventos Pom[i]eties / Pomėties*). Ji vartota per visą tiriamąjį laikotarpį, randama ir 1911 m. užrašuose. Tačiau jau XIX a. devintojo dešimtmečio pabaigoje ir dešimtojo pradžioje fiksuojamas žodžių junginys *Šventos atminties* ir trys santrumpos variantai: 1) *S. A.*, 2) *sz. atm.*, 3) *Š. A.* Panašiu metu antkapių užrašuose pradėtas vartoti ir žodžių junginys *Amžinąjį atilsį* bei jo santrumpos *A. A.* ir *Am. at.* Taigi dalis visuomenės pradėjo just poreikį skolinius keisti lietuviškais žodžiais, šiam klausimui dėmesio buvo skiriama spaudoje.

3. Antkapių užrašų rašybos analizė leidžia teigti, kad iš besiformuojančios bk į asmeninę vartoseną lengviausiai pateko raidė <L, l> kietajam priebalsiui žymėti. Jau tiriamojo laikotarpio pradžioje, 1883–1890 m., antkapių užrašuose tokia <L, l> vartota dažniau už kitus besiformuojančios bk rašmenis (apie 33 %). 1901–1905 m. <L, l> vartota jau apie 54 %, 1906–1911 m. – 72 % užrašų. Atrodytų, kad tam įtakos galėjo turėti ir tai, kad užrašų autoriams nebuvo visai aišku, kada vartoti ir tradicinę diakritinę <Ł, ł> (ne viename užrašė ja žymėtas ir minkštasis [l]), tad raidę be diakritiko vartoti buvo ir patogia.

Panaši ir dviraidžių <AI, ai> [ai], <EI, ei> [ei] vartoseną – iš tiriamojo laikotarpio pradžios jų fiksuota apie 30 %, o 1906–1911 m. – maždaug 78 % užrašų.

Besiformuojančios bk raidė <V, v> tiriamojo laikotarpio pradžioje antkapių užrašuose vartota rečiau už <L, l> ir <AJ, ai>, <EJ, ej>: iki 1891-ųjų – tik apie 12 %, amžių

52 Zinkevičius 1966, 115.

sandūroje – apie 42 % užrašų. Tokie atvejai, kai užrašė pavartojus <V, v>, asmenvardžiai, maldos „Sveika, Marija“ pavadinimas buvo rašomi su tuomet tradicine <W, w>, rodytų, kad kai kurie žodžiai vartotojams atrodė negalimi keisti, o raidė <V, v> dar netapusi *sava*.

Diakritiniai rašmenys <Č, č>, <Š, š> antkapių užrašuose pradėti dažniau vartoti dar vėliau negu <V, v>. Iš XIX a. paskutiniųjų dešimtmečių jie fiksuoti maždaug 10 % užrašų, 1901–1905 m. – apie 35 %, o 1906–1911 m. – apie 70 % užrašų, taigi mažiau-siai iš visų aptartų rašmenų.

Čia dar kartą prisimintina, kad tiek pasaulietinės, tiek katalikiškosios spaudos leidėjai mažiau išsilavinusiems skaitytojams skirtuose leidiniuose rinkosi tradicinius dviraidežius <CZ, cz>, <SZ, sz> (inteligentijai skirtuose leidiniuose jie pakeisti į <Č, č>, <Š, š>), dar ir XX a. pradžioje jie vartoti maldaknygėse. Tad periodikos skaitytojai prie rašmenų <V, v> (vartota visoje periodikoje nuo 1883-ųjų *Aušros* 4 numerio) ir <L, l> kietajam [l] žymėti (periodikoje nuo 1883-ųjų *Aušros* 5 numerio, išskyrus *Žemaičių ir Lietuvos apžvalgą* 1895–1896 m. ir *Tėvynės Sargą* 1897 m. nuo 5 num. iki 1898 m.) pradėjo pratintis anksčiau negu prie diakritinių <Č, č>, <Š, š>.

Antkapių užrašų rašybos kitimas rodo, kad orientacija į besikuriančią bk sustiprėjo amžių sandūroje, o ypač suintensyvėjo apie 1906–1911 m.

4. Žemaičių antkapių užrašuose tarminių formų su vienbalsiniais dbk dvibalsiais [ai], [ei] kiek dažniau vartota tiriamojo laikotarpio pradžioje – iki 1895-ųjų (40 % aptariamųjų užrašų), o 1896–1905 m. jų užfiksuota kur kas mažiau (apie 15 %). Taigi žemaičiai gana lengvai identifikavo šią savo tarmės ypatybę.

Taip pat nesunkiai atpažintos ir žemaičių formos su trumpinamomis nom. sg. m. galūnėmis – XIX a. pabaigoje užrašai su tokiomis formomis sudarė apie 30 %, o vėliau jų pasitaikė dar rečiau. Stengtasi vartoti ir formas su dbk [ie] – žemaitiškų fiksuota tik iš XIX a.

Iki XX a. pradžios kur kas dažniau vartotos, tad sunkiau atpažintos, formos su žemaitiškuoju [ie] (dbk [ė]) (apie 83 % užrašų). Vėliau jų mažėjo: 1901–1905 m. vartota 58 %, o 1906–1911 m. – tik 8 % užrašų. Formos su dbk [uo] XIX a. pabaigoje taip pat dažniau žemaitiškos.

5. Remiantis antkapių užrašų kalbos analize, galima daryti išvadą, kad žemaičiai nesunkiai identifikavo savo tarmės ypatybes ir vietoje žemaitiškų formų pradėjo vartoti aukštaitiškas dar XIX a. paskutiniais dešimtmečiais. Rašybos pokyčiai fiksuojami kiek vėliau – amžių sandūroje. Bk įtaka ypač suintensyvėjo XX a. pirmojo dešimtmečio viduryje.

Literatūra ir šaltiniai:

BAIRAŠAUSKAITĖ, TAMARA; ZITA MEDIŠAUSKIENĖ, RIMANTAS MIKNYS, 2011: *Lietuvos istorija 8. Devynioliktas amžius: Visuomenė ir valdžia 1*, Vilnius: Baltos lankos.

BALČIŪNIENĖ, ASTA; EGLĖ BUKANTYTĖ, 2012: „Epitafijos lie. *Czon / Czonai ilses / ilsis Devieje / Deweje / Dewije / Dievuje*; vo. *Hier ruhet in Gott kalbiniai ypatumai*“, *Res humanitariae* XII, 46–64.

- [BERŽANSKIS, LIUDVIKAS,] J. K...GIS, 1884: „Ant Vėkszniszkiu kapu“, *Aušra* 9, 318–319.
- [BIRŽIŠKA, MYKOLAS,] M. B-KA, 1917-12-11: „Kapai“, *Liuosoji valanda* 3, 2–3.
- [GIRA, LIUDAS,] GERULIS, 1901: „Geras paveizdas“, *Naujienos* 12, 92–93.
- GRABAUSKAITĖ-MIKŠIENĖ, ANETA, 2007: „Papročių, susijusių su kryždirbystės objektais, ypatumai Žemaitijoje“, *Kūrybos erdvės* 7, 44–53.
- JONIKAS, PETRAS, 1987: *Lietuvių kalba ir tauta amžių būvyje. Visuomeniniai lietuvių kalbos istorijos bruožai*, Chicago: Litanistikos instituto leidykla.
- KARČIAUSKIENĖ, MAGDALENA, 2002: „Lietuvos mokyklos ir pedagoginės minties raidos bruožai: 1863–1918 m.“, *Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis. XIX a. antroji pusė–XX a. pradžia*, parengė Magdalena Karčiauskienė, Kaunas: Šviesa, 9–24.
- KAUNAS, DOMAS, 2004: *Mazosios Lietuvos kultūros istorijos paveldas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- LKŽE – *Lietuvių kalbos žodynas (I–XX, 1941–2002)*: elektroninis variantas, redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. redaktorė), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (²2008) (www.lkz.lt).
- [LOZORAITIS, MOTIEJUS,] JONAITIS, 1896: „Lietuviai ir rusiškas alfabetas“, *Varpas* 7, 93–97.
- MERKYS, VYTAUTAS, 1994: *Knygnešių laikai. 1864–1904*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
- MILIUS, VACYS, 2003: „Lietuviški XIX ir XX a. pradžios dvasininkų antkapinių paminklų įrašai“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis* 22, 505–515.
- MILIUS, VACYS, 2005: „XX–XXI a. pradžios išskiliųjų dvasininkų antkapinių ir atminimo paminklų įrašai“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis* 26, 661–696.
- MILIUS, VACYS, 2007: „Lietuviški antkapinių paminklų įrašai: struktūra ir kaita XIX–XX amžiuje“, *Rytų Europos kultūra migracijos kontekste, tarpdalykiniai tyrimai*, sudarė Irena Regina Merkienė, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, Versus aureus, 423–430.
- [PAKALNIŠKIS, KAZIMIERAS,] ZUIKIS, 1890: „Silva Rerum“, *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga* 15, 117.
- RUCEVIČIUS, ANTANAS, 1920: *Sunkiaisiais Laikais (iš mano atsiminimų)*, Tilžė.
- Salantų kapinių antkapių užrašai (<http://salantiskis.blogspot.lt/2012/01/lietuviski-xix-salantu-antkapiu-uzrasai.html>).
- SLIUŽINSKAS, RIMANTAS, 2013: „Metaliniai kryžiai Usenų apylinkių istorinėse liuteronų kapinėse“, *Žiemgala, Gimtasai kraštas*, 24–29.
- STONKUVIENĖ, IRENA, 2007: „Bažnyčios ir mokyklos įtaka vaikų ugdymui lietuvių valsctiečių šeimoje XX a. pirmoje pusėje“, *Rytų Europos kultūra migracijos kontekste, tarpdalykiniai tyrimai*, sudarė Irena Regina Merkienė, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, Versus aureus, 259–268.
- SUBAČIUS, GIEDRIUS, 1996: „Lietuviški XIX a. Pavandenės antkapių užrašai“, *Pavandenė, Žemaičių praeitis* 6, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 79–81.
- SUBAČIUS, GIEDRIUS, 1998a: „Seniausios lietuviškos Mosėdžio kapų epitafijos“, *Žemaičių žemė* 4(21), 17, 22–23.

- SUBAČIUS, GIEDRIUS, 1998b: *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- SUBAČIUS, GIEDRIUS, 2001: „Senieji Renavo kapų tekstai“, *Renavas, Žemaičių praeitis* 9, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 231–234.
- SURDOKAITĖ, GABIJA, 2012: „Caro valdžios nurodymai dėl kryžių statymo XIX a. pabaigoje“, *Menotyra* 19(1), 37–46.
- Šakių kapinių antkapių užrašai (http://www.xxiamzius.lt/numeriai/2015/10/30/laik_03.html).
- TUMĖNAS, DOMINYKAS, 1902-04-12: Laiškas Juozui Tumui-Vaižgantui iš Šaukėnų, Kn. D. Tumėno laišakai kn. Tumui, 1896–1906, 1r; VUB RS: f. 1 – D 232.
- [TURAUSKAS, PRANAS,] RASEINIŲ MAGDĖ, 1901: „Iš Raseinių“, *TS* 4/5, 14–19.
- „Vaizdelis iš mūsų šeiminių busenos“, *Ūkininkas* 5, 1893, 34–36.
- VENCKIENĖ, JURGITA, 2004: „Dvejopa XIX a. pabaigos lietuviškų laikraščių rašyba“, *Raidžių draudimo metai*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 207–213.
- VENCKIENĖ, JURGITA, 2005: „Trisdešimt šeši *Aukso altoriaus* maldaknygės leidimai (1885–1907): santykis su bendrinės kalbos raida“, *ALT* 7, 93–123.
- VENCKIENĖ, JURGITA, 2007: *Lietuvių bendrinės kalbos pradžia: idėjos ir jų sklaida (1883–1901)* (daktaro disertacija), Vilnius.
- VENCKIENĖ, JURGITA, 2014: „Antano Baranausko lietuvių bendrinės kalbos teorija: priėmimas Žemaičių kunigų seminarijoje“, *ALT* 16, 269–294.
- VENCKIENĖ, JURGITA, 2015: „Antano Baranausko bendrinės rašomosios kalbos idėjos ir jų (ne)realizacija spaudiniuose (XIX amžiaus pabaiga–XX amžiaus pradžia)“, *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 4, sudarė Vilija Ragaišienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 87–129.
- Vydmantų ir Kiauleikių kapinių antkapių užrašai (http://www.klavb.lt/el_leidiniai/krastotyra/kretinga/kretingosnauji/vydmantukiauleikiukapinaites.pdf).
- Viešnių kapinių antkapių užrašai (http://www.mke.lt/Viek%C5%A1ni%C5%B3_kapin%C4%97s).
- [VRONEVSKIS, AUGUSTINAS,] LAUKSODIETIS, 1902: „Iš Rygos“, *Naujienos* 9, 19–20.
- [VRONEVSKIS, AUGUSTINAS,] VYDŽEMĖS PAUKŠTELIS, 1903: „Maža tepadaryta!“, *Naujienos* 11–12, 267–268.
- ZINKEVIČIUS, ZIGMAS, 1966: *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis.

Sutrumpinimai:

- Alk – Aleksandrija, Skuodo r.
 Gržš – Gražiškiai, Šakių r.
 Kl – Kulai, Skuodo r.
 Lšč – Leščiai, Raseinių r.
 Nrm – Nerimdaičiai, Telšių r.
 Varn – Varniai, Telšių r.
 Žm – Žemytė, Skuodo r.

Jurgita Venckienė

LITHUANIAN EPITAPHS IN THE END OF THE NINETEENTH
AND THE BEGINNING OF THE TWENTIETH CENTURY:
RELATION WITH THE STANDARD LANGUAGE

Summary

The norms of emerging standard Lithuanian language began to reach inhabitants of countryside and towns at the end of the nineteenth century. Lithuanian epitaphs reveal how the norms of standard Lithuanian spread from the end of the nineteenth into the twentieth century. Even though many epitaph texts did not survive, and even though they are short and anonymous, they reveal the time when people started to recognize the prestige of emerging standard and focus their language on it.

It could be assumed that the influence of standard language might have been stronger in areas where clandestine Lithuanian publications were distributed more intensively. According to Vytautas Merkys, they mainly were dispersed throughout the counties adjacent to the state border: Telšiai, Raseiniai, Naumiestis, and Vilkaviškis. This paper analyses the epitaphs from these regions—the Western part of Lowlanders (up to areas around Mažeikiai, Vieکشniai, Nerimdaičiai, Varniai, Tytuvėnai, and Raseiniai) and the South West Highlanders (up to areas around Vilkija, Pilviškiai, and Vinkšnupiai).

The articles published in periodicals in the end of the nineteenth and the beginning of the twentieth century show that intellectuals considered epitaphs as public language reflecting situation of Lithuanian language. They were not satisfied with epitaphs, written in non-Lithuanian or written inconsistently.

In Lithuanian epitaphs the abbreviation *S. P.*, indicative of Polish *Świętej Pamięci* 'sacred memory' or Lithuanian expression with a loanword *Šventos Pom[i]eties / Pomėties* 'sacred memory' was used. It was used throughout all the period, found even in 1911. However, in the end of the ninth and the beginning of the tenth decade of the nineteenth century we find the collocation *Šventos atminties* 'sacred memory' and its abbreviations *S. A., sz. atm., Š. A.* The collocation *Amžinąjį atilsį* 'eternal rest' and its abbreviations *A. A. ir Am. at.* started to be used simultaneously. Thus, part of community began to feel the need to avoid the loanwords.

The analysis of the orthography of epitaphs shows that the letters <L, l> (instead of traditional <Ł, ł>), marking hard consonant, also <AI, ai> [ai], <EI, ei> [ei] (instead of traditional <AJ, aj>, <EJ, ej>) moved easily to personal usage from emerging standard. Letter <V, v> (instead of <W, w>) was used less frequently in the beginning of investigated period. There were cases, when letter <V, v> was used in the epitaph, but names, prayer "Hail Mary" has been written with the then traditional letter <W, w>. It suggests that some users did not want to change the orthography of special words—names and titles of prayers—and the letter <V, v> still was not perceived as *own*. Diacritical characters <Č, č>, <Š, š> (instead of traditional <CZ, cz>, <SZ, sz>) appeared in epitaphs even later of <V, v>.

The change of orthography of epitaphs shows that focus on emerging standard strengthened in turn of the nineteenth and twentieth centuries, and particularly intensified during 1906–1911.

The analysis of dialectal forms used in epitaphs shows that Samogitians identified quite easily their dialectal features (forms with Lowlander's equivalents of West Highlander's [ai] [ei]; [uo], [ie]) and started to follow emerging standard already in the last decades of the 19th century. Changes of traditional orthography emerged slightly later—at the turn of the nineteenth and twentieth centuries. The influence of emerging standard especially intensified in the middle of the first decade of the twentieth century.

JURGITA VENCKIENĖ
Raštijos paveldo tyrimų centras
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5
LT-10308 Vilnius, Lietuva
el. p.: jurgita.venckiene@lki.lt

Gauta 2017 m. kovo 8 d.